

BORAČKO-JEZERSKI PARTIZANSKI ODRED I KONJIČKI BATALJON

Koncem avgusta 1941. Uglješa Danilović, na putu za istočnu Hercegovinu, iz Sarajeva dolazi u Mostar. Avdo Humo i Uglješa, članovi Pokrajinskog komiteta KPJ za BiH, donose odluku da se realizuje zaključak Pokrajinskog komiteta i formira partizanski odred na Borcima kod Konjica. Prije rata na Boračko jezero odlazili su mostarski, sarajevski i konjički komunisti kao izletnici, ostajali po nekoliko dana i djelovali u narodu, agitujući protiv fašizma i za okupljanje u Narodni front, u čemu su se posebno isticali dr Safet Mujić i Aziz Koluder iz Mostara i Zivko Jošilo iz Sarajeva. Računalo se da su ostali tragovi te agitacije i da neće biti većih problema oko dizanja ustanka. Bisera Pužić, član Mjesnog komiteta KPJ u Mostaru, upućuje se u Konjic da se sastane sa Safetom Alagićem i Mirkom Borasom, članovima KPJ, a u Jablanici sa Mirkom Bilićem, sekretarom partijske ćelije, da ispita mogućnosti prihvata drugova iz Mostara radi organizovanja partizanskog odreda na Borcima. Nakon uspješno obavljenog zadatka Bisera se vratila i obavijestila Avdu i Uglješu o detaljima razgovora.

U dogovoru sa Mjesnim komitetom KPJ u Mostaru određeni su drugovi komunisti koji će izvršiti taj zadatak. Uglješa preuzima na sebe da razgovara sa Salkom Fejićem i Esadom Sabancem, da im postavi konkretne zadatke, te im saopštava da će Salko biti komandant a Esad komesar Odreda. Dogovoreno je da prva grupa krene u roku od dva dana i da izvijesti o situaciji na terenu i uslovima za dizanje ustanka, te da upute vodiča po sljedeću grupu, a Uglješa će doći na Borke čim stigne njihov izvještaj.

Prvu grupu su sačinjavali:

HIVZIJA BRKIĆ BAUK,
ALIJA DELIĆ,
SALKO FEJIĆ i
ESAD SABANAC.

Sa nabavljenim propusnicama grupa kreće vozom iz Mostara u Konjic, gdje se susreću sa Safetom Alagićem, koji im daje uputstva kako da dođu na Boračko jezero i s kim da se povežu. Odmah zatim grupa odlazi na Borke, gdje se povezuje sa Simom Sarićem, kafedžijom, a zatim kreće za Dom prijatelja prirode na Boračko jezero kod Vinka i Olge Previšić, koji su tu živjeli i radili, i bili aktivisti naprednog radničkog pokreta. Silazeći putem ka Boračkom jezeru, grupa je susrela dvojicu žandara. Odlučeno je da ih pobiju ako im budu pravili probleme. Svi u grupi imali su revolvere. Kad su ih žandari pitali kuda idu, odgovorili su da su pošli kupiti maslo za ramazan (muslimanski mjesec posta). Žandari su dvojici naših drugova pogledali propusnice, pozdravili se i svako je krenuo svojim pravcem.

Po dolasku kod Vinka, nakon kraćeg razgovora, on je grupu odveo kod Nikole i Save Draganića u selo Jezero. Grupa je upoznata sa situacijom na terenu, a ona je domaćinima saopštila zadatak koji joj je postavila Partija za dizanje ustanka u tom kraju. Izvršen je izbor ljudi s kojima će razgovarati u susjednim selima, tražiti njihovu podršku za dizanje ustanka i pristupanje u partizanski odred.

Članovi grupe dobili su pratiocima mještane i sutradan rano razišli se u susjedna sela Borke, Kulu, Čičevo, Cesim i druga. Nakon obavljenih razgovora sa više uglednih seljaka, dva dana kasnije, grupa se ponovo sastala sa Savom, Nikolom i Vinkom. Oni su došli do zaključka da postoje svi uslovi za ustanak i da će ga većina naroda prihvatiti i podržati.

U Mostar se upućuje Savo Sarić Banović, seljak iz zaseoka Dolovi, sa pisanim izvještajem za Mjesni komitet o situaciji na terenu i sa zadatkom da dovede grupu komunista, koja je već bila odabrana i pripremljena za odlazak u partizane. Savina veza u Mostaru bila je porodica Salke Fejića, koja je stanovala na Carini, gdje je sretno stigao.

Savo je iduće noći izveo grupu u sastavu:

HASAN BUBIC,
REMZIJA DURANOVIC,
AZIZ KOLUDER,
HUSEIN MASLIC,
MUHAMED MOMIC HODŽA,
SACIR PALATA,
NIJAZ SARIC i
DRAGO VUKOVIĆ KOSTRIJES.

Grupa je iz Mostara izišla iznad Bijelog polja, a zatim se preko Zimjalja i Bahtijevice spustila kroz Boračku dragu na Boračko jezero, stigavši 7. septembra kod Draganića kuća.

Uglješa je, nakon dobijenog izvještaja, sutradan krenuo iz Mostara vozom u Konjic, gdje ga je na Željezničkoj stanici sačekao Safet Alagić i odveo svojoj kući, gdje je prenoćio. Rano izjutra Uglješu su kod Draganića na Boračko jezero doveli Nail Lugić i Ahmet Grčić.

Po dolasku Uglješa se, nakon kratkog odmora, povukao u obližnju šumu i primio detaljan izvještaj od Fejića i Sabanca. Donesena je odluka da se održi konferencija sa uglednim mještanima Srbima iz susjednih sela i da im se saopšti odluka o dizanju ustanka u tom kraju.

Konferenciji, koja je održana 8. septembra 1941. kod Draganićevog mlina na Boračkom jezeru, prisustvovalo je oko 30 seljaka iz okolnih sela, svih 12 Mostaraca i desetak mješтана, koji su prišli našoj grupi prvih dana po njezinom izlasku na Boračko jezero.³

Nakon izlaganja o opštoj situaciji i razvoju ustanka u ostalim krajevima Jugoslavije Uglješa je, po sjećanju preživjelih boraca, na toj konferenciji postavio sljedeće glavne zadatke:

- borba protiv okupatora i njegovih slugu, ustaša,
- čišćenje terena od neprijatelja i, kao prvo, likvidacija žandarmijskih stanica i razoružanje neprijateljski raspoloženog stanovništva,
- formiranje partizanskih četa i stalna briga o njihovom omasovljavanju,
- izgradnja i učvršćenje bratstva i jedinstva Srba, Hrvata i Muslimana,
- razbijanje okupatorske i ustaške vlasti/

Na skupu je saopšteno da će se odred zvati Boračko-jezerski partizanski odred, da treba formirati tri partizanske čete i da se za komandanta Odreda postavlja Salko Fejić a za komesara Esad Sabanac. Svi prisutni mještani odobravali su Uglješino izlaganje i složili se sa zaključcima.

Datum konferencije registrovan je i kao dan' formiranja Boračko-jezerskog partizanskog odreda.

Na tom terenu niko od mješтана nije bio član KPJ. Vinko Previšić je primljen u Partiju nakon nekoliko dana.

Sutradan je Štab Odreda obavio konsultacije sa Uglješom o realizaciji postavljenih zadataka, strukturi Odreda i komandnom kadru budućih četa. Konstatovano je da su svi komunisti iz Mostara Muslimani, a jedini Srbin Drago Vuković Kostriješ nije organizovan, što je činilo poteškoće

kadrovskim rješenjima komandi četa i Štaba Odreda. Uglješa je obećao da će poslati nekoliko Srba komunista iz istočne Hercegovine za starješine.

Pratnju Uglješinu činili su Aziz Koluder, Alija Delić, Panto i Milosav Sarić. Oni su krenuli preko Česima i sela u Gornjem nevesinjskoim polju u selo Fatnicu, odakle se pratnja vratila na Boračko jezero.

Olga Previšić je napravila petokrake crvene zvijezde i crvene trake. Borci su na kape prisili zvijezde, a trake vezali na rukave kaputa i vindjaka. U to vrijeme mnogi su mještani imali bradu i brkove i nosili trobojke na kapama.

Formirane su partizanske grupe u selima Borci — Jezero i Kula — Čičevo, koje su se u nekoliko narednih dana, nakon pristupanja mještana partizanima, pretvorile u čete:

Prva četa na Borcima i Jezeru sa komandrom Dragom Simićem i komesarom Nijazom Šarićem i

Druga četa u Kuli i Čičevu sa komandrom Hasanom Bubićem i komesarom Remzijom Duranovićem.

Štab Odreda smjestio se u planinsku kuću na Jezeru.

Na putu Jezero — Glavatičevo 12. septembra Mirko Bjelica sa Milanom Glogovcem razoružao je i lično ubio žandarmerijskog podnarednika Filipa Didića, po zlu poznatog ustašu, koji je učestvovao u hvatanju i odvođenju Srba i s ostalim ustašama terorisao stanovnike tog kraja. To je bio prvi ustanički pucanj u neprijatelja u tom kraju. Mirku su ustaše već ranije ubile dva brata, Milana i Radu, a otac mu Božo zakleo je Mirka da ih kad-tad osveti.

Iz Konjica su tih dana došli Zvonko Belša Nono i Muhamed Harno Pirkić, upućeni od partijske organizacije, jer su bili kompromitovani u ilegalnom radu. Pirkić je donio trubu, koja će postati velika radost u Odredu i pratiti svog vlasnika do njegove smrti na Sutjesci. Pirkićeva pjesma i truba smjenjivale su se za vrijeme odmora.

Do sredine septembra iz Mostara izlaze u Odred još dvije grupe boraca, u kojima su bili:

OMER BAJGORIC,
NEĐO BITANGA,
BRANKO BOŠNJAK SELO,
DŽEMAL DRAGNIC,
EŠREF FEJIC ETA,
ESAD GREBŃ,
OSMAN GREBO OSA,

NEDŽAD HAĆAM,
MUHAMED HOJLAS,
MEHMED HUSNIC,
FAHIR IBRULJ FAJO,
EKREM JUSUFOVIC,
DRAGO KNEŽIC,
LUKA KNEŽIC,
ISMET KRESO,
ROSA KRESO,
OMER PASIC,
AHMET ŠEHOVIĆ i
MUHAMED TASLAMAN BEG.

Na Boračko jezero oni su iz Mostara dolazili preko Zijemalja i Bah-tijevice ili vozom preko Konjica.

Sa novodošlim drugovima izvršena je popuna četa i brojnost boraca iz Mostara i mještana koji su stupili u Odred bila je gotovo izjednačena.

Borcima iz prve četiri grupe pripada počasno mjesto u istoriji formiranja Boračko-jezerskog partizanskog odreda. Oni su se istakli svojom smjelošću, hrabrošću i komunističkim drugarstvom, progurjali su najteže ustaničke dane, kad su bili malobrojni i slabo naoružani, a neprijatelj, neuporedivo jači. Oni su sa prvim borcima mještanima počeli kovati bratstvo i jedinstvo i razvijati zastavu slobode. Većina će u toku NOR-a položiti svoje živote. Buduće generacije Mostara i konjičkog kraja treba da se ponose njihovim imenima i djelima i da im služe kao primjer odanosti narodu i revoluciji.

Žandari u Glavatičevu dobili su naređenje svoje komande u Konjicu da izvide šta se desilo sa Filipom Didićem. Njih šest krenulo je izjutra 15. septembra na Boračko jezero, došli su u Dom prijatelja prirode, gdje su ih Vinko i Olga dočekali »kao prijatelje« i ugostili rakijom i sirom, pozivajući ih da ostanu na ručku koji će uskoro biti gotov. Kad je Vinko izvijestio Stab Odreda o dolasku žandara, odmah je upućena grupa boraca na čelu sa Azizom Koluderom. Oni su upali u kafanu Doma i sa uperenim puškama pozvali na predaju žandare, koji su već bili pripiti, raskomotili se i odložili oružje. Olga je raširenih ruku poletjela prema žandarima da ne bi došlo do pucnjave. Naši borci pokupili su puške a žandare zatvorili u jednu omanju sobu i postavili stražu.⁵

Puške, pištolji, municija i ručne bombe odmah su podijeljeni nenaoružanim drugovima.

Saslušavajući žandare, naši su dobili obavještenje da su u Zandarmerijskoj stanici u Glavatičevu dvojica žandara i nekoliko naoružanih mještana, kojima su ranije podijelili oružje. Stab Odreda donio je odluku da iduće noći napadne stanicu 2. četa iz Kule i Čičeva.

Nakon razoružanja žandara Stab Odreda je naredio da se zatvori put za Konjic i da se bez propusnice nikome ne dozvoli odlazak u grad'. Iz Konjica su se vraćali i stigli na Borke četvorica kiridžija iz Konjičke Zupe, od kojih su dvojica bili naoružani puškama. Kiridžije su razoružane i pod patrolom upućene u Stab Odreda na Jezero.

Istog dana krenula je iz Konjica grupa od 17 ustaša i 5 žandara pod rukovodstvom ustaškog logornika Zvonke Jerkovića, studenta ekonomije, i njegovog zamjenika Drage Kamarića, studenta teologije, nesuđenog fratara, O odlasku grupe Stab Odreda je obavijestila partijska organizacija u Konjicu po Simi Sariću, koji je tog dana bio u Konjicu.

Izvršena je priprema Boračko-jezerske čete, ojačane sa nekoliko boraca iz čete na Kuli i Čičevu. Pripremljena je zasjeda ustašama i žandari- ma u klancu na putu sa Boraka na Jezero. Ustaše su poslale kurira na Borke da upozori narod da se ne boji i ne bježi jer su samo na prolazu» Mještani su se ipak sklonili u šume. Ustaše su pred klancem krenule pre- čacem i time izbjegle našu zasjedu. Kad su naši vidjeli kuda idu, krenuli su kroz šumu za njima. Po dolasku u selo Jezero ustaše su otpočele hvar tati iznenađene seljake. Uslijedio je vrisak žena i djece, praćen dernjavom ustaša. Mještani su mislili da će naša četa napasti ustaše na Borcima.

Savo Mićević, Dušan Mićević i Savo Siniković vraćali su se iz Štaba Odreda, gdje su predali razoružane kiridžije, i pred selom Jezero susreli se sa ustašama. Iznenađene, obje strane su zapucale, i naša patrola se sklonila u šumu. Ustaše i žandari ubrzo su se skupili i, bojeći se da ih ne napadnu jače snage, u sumrak su krenuli nazad prema Konjicu. Naša za- sjeda, koja je išla za njima, vidjevši da se ustaše povlače, krenula je na- zad i sačekala ih u klancu^ Od prvih naših plotuna ubijen je jedan ustaša, a nekoliko ih je ranjeno. Ustaše su prihvatile borbu sklanjajući se uz strme stijene. Pri tom su ubile Saćira Palatu, građevinskog radnika iz Mo- stara. Saćir je bio prva žrtva iz sastava našeg Odreda, predratni član KPJ, izuzetno dobar drug i hrabar borac za radnička prava, koji se isticao u demonstracijama u gradu.

Nastavljena je pucnjava. Bačene su i ručne bombe, koje su se zbog preranog bacanja na strmoj padini kotrljale niza stranu i imale mali efe- kat. Borba je trajala do mraka. Naši su pozivali ustaše na predaju. U toku noći, sve do zore, povremeno je trajalo prepucavanje. Ustaša Smajo Pirkić

pod' zaštitom noći uspio je da pobjegne u Konjic. U zoru, uvidjevši bezizlaznost svog položaja, ustaše su se predale.

Teško je ranjen Cedo Dragić, seljak iz Bijeke, koji je kasnije umro od gangrene.

Ustaše i žandari su, vezani po dvojica, izvedeni pred okupljeni narod, gdje im je 16. septembra sudio prvi narodni sud, čiji je predsjednik bio stari Tomo Sarić, a članovi Hasan Bubić i Simo Sarić. Među zarobljenim ustašama bio je i Sveto Čurić, Srbin iz Polja kod Konjica, koji se branio da su ga ustaše mobilisale, što je opovrgao logornik Jerković. Stari Tomo je podviknuo Čuriću: »U suru, mumine«, što je značilo da se priključi svojoj ustaškoj bratiji. Na saslušanju je logornik Jerković plakao moleći za život, govorio je čak da je bio »komunista« i obećao da će ostati s nama. Kao da bi se mogla zaboraviti ustaška orgijanja po srpskim selima, odvođenje i ubijanje brojnih Srba iz konjičkog kraja pod njegovim rukovodstvom! Kod Jerkovića je pronađen spisak sa 36 mještana, koje su namjeravali pohvatati i otpremiti »na rad u Liku«, kako su ustaše u Hercegovini nazivale odvođenje Srba na stratišta.

Sud je zarobljene ustaše i žandare iz Konjica osudio na smrt. Strijelani su u Boračkoj dragi. Sud je dvojicu oslobodio jer do tada nisu pravili zločine.

Od 6 zarobljenih žandara iz Glavatičeva četvorica su puštena na slobodu po zahtjevu naroda, jer nisu činili zločine, a dvojica su osuđena na smrt i strijeljana.

Likvidacija Jerkovićeve ustaške grupe bila je prva veća uspješna akcija, u kojoj je zaplijenjeno 20 pušaka, 2 puškomitraljeza, nekoliko pištolja i ručnih bombi i preko 1.000 metaka. To je bila akcija mladih grada i sela, zbratimljenih u borbi za slobodu. Akcija je odjeknula u svim selima, naši ljudi su se njome ponosili, a neprijatelju je unijela strah u izdajničku dušu.⁶

Napad na Zandarmerijsku stanicu Glavatičevo izvršen je prije zore 16. septembra, ali nije uspio. Tom prilikom poginuo je Đorđe Smrkić, seljak iz Kule.

Neki mještani, koji su se protivili dizanju ustanka govoreći da ništa nećemo napraviti, osim što će ih vlast pobiti i popaliti im sela, i da ne možemo uspjeti protiv tolike vojničke sile i države, i nesvjesno su išli naruku propagandi neprijatelja. Naši komunisti i mlađi mještani su im odgovarali da je bolje časno poginuti u borbi protiv neprijatelja nego sramno živjeti čekajući da ih ubiju.

Pojedini stariji ljudi govorili su da će Muslimani komunisti iz Mostara uvaliti Srbe u nevolje i belaj, da je ustanak ustaška ujdurma kako bi vlast popalila srpska sela i pobila stanovništvo. Crv sumnje tinjače kod nekih staraca, da bi se prenio i na njihove sinove koji će, kasnije, krenuti u četničku izdaju.

Saznavši za likvidaciju Jerkovićeve grupe i razoružavanje žandara iz Glavatičeva, ustaške vlasti u Konjicu bile su obezglavljene. Na svim nadležstvima osvanule su crne zastave.

Partijska organizacija u Konjicu i Jablanici i njeni simpatizeri proturali su vijesti da su na Borcima stotine dobro naoružanih partizana koji se nikoga ne boje, što je unosilo demoralizaciju i strah među ustaške simpatizere, a mnoge Muslimane i Hrvate otriježnilo da ne pođu stazama Pavelićeve Nezavisne Države Hrvatske, rođene u okupaciji fašističkih hordi.

Tih dana Salko Fejić se nepažnjom ranio i dužnost komandanta Odreda preuzeo je Hasan Bubić. Salko je uz pratnju dvojice boraca otišao na liječenje u Mostar.

Iz istočne Hercegovine. 21. septembra, Uglješa Danilović šalje u Odred manju grupu Srba Mostaraca: Vaska Gnjatića, Gavrila Ilića Gašu, Peru Lažetića, Boru Rađana i Boru Zurovca. S njim su došla i dvojica španskih boraca: Jakov Baruh, novinar iz Sarajeva, i Ante Sarić zvani Rade Spanac, radnik iz Livna. Tada je izvršena izmjena u Štabu Odreda, koji su sačinjavali:

HASAN BUBIĆ, vršilac dužnosti komandanta,
JAKOV BARUH, politički komesar,
NIKOLA DRAGANIĆ, zamjenik komandanta,
VASKO GNJATIĆ, zamjenik političkog komesara, i
ESAD SABANAC, sekretar partijske organizacije.

Stab Odreda ponovo donosi odluku da Zandarmerijsku stanicu u Glavatičevu likvidira 2. četa iz Kule i Cičeva, ojačana vodom 1. čete sa Boraka i Jezera. Pred zoru 23. septembra krenuli su partizani na stanicu u pratnji većeg broja nenaoružanih seljaka. Kad su žandari primijetili partizane, pobjegli su bez ikakvog otpora u Bjelimiće, a nekoliko mještana je pripucalo i u panici se razbježalo svojim kućama. U kasarni je zaplijenjena vojnička oprema i nešto hrane. Stab Odreda odmah upućuje jedan vod na čelu sa Vašom Kilibardom, bivšim žandarom, da likvidira Zandarmerijsku stanicu Bjelimići, koja se nalazila u selu Odžaci. Odbjegli žandari iz Glavatičeva unijeli su paniku među bjelimičke žandare. Kad

se pojavio naš vod, žandari su, misleći da se radi o prethodnici, pobjegli preko planine u Konjic.⁷

Idućih dana organizovana je 3. četa u Glavatičevu, u kojoj je bilo desetak Mostaraca, a ostali borci bili su mještani. Četa je brojala oko 40 boraca, od kojih neki nisu imali puške.

Vod u Bjelimićima, umjesto političkog djelovanja u narodu, otpočeo je sa Vašom Kilibardom na čelu maltretirati seljake tražeći da predaju oružje i nazivajući ih ustašama, a pojedince i grupe odvodili su van sela i tukli kako bi kazali gdje su im puške. Na kraju su uhvatili seoskog hodžu, izmaltretirali ga nazivajući ga »svim i svačim-«. Kilibarda se za! ustaška zlodjela počinjena na Srbima, a u kojima su učestvovali žandari i ustaški opredijeljeni mještani iz Bjelimića, svetio na nedužnim ljudima. Sto su dani više odmicali, to je rastao sve veći zid između mještana i boraca našeg voda.

Saznavši za zulum koji je taj vod počinio, Stab Odreda šalje Osmana Grebu Osu u Bjelimiće da obiđe sela i porazgovara s mještanima te da smiri situaciju jer će se protiv prekršilaca partizanskog odnosa prema narodu i šovinističkih ispada Kilibardine grupe preduzeti oštre mjere. Sva Grebina nastojanja da ne dođe do razilaženja nas i Bjelimićana ostala su uzaludna.

Ustaški opredijeljenim mještanima postupci Vase Kilibarde išli su naruku i oni počinju organizovati seljake protiv partizana. Poslata je delegacija u Ulog da traži pomoć. S njom je došlo oko 70 pripadnika ustaške milicije. Nakon 5-6 dana mještani postavljaju ultimatum borcima da napuste selo ili će doći do borbe. Vod iz Bjelimića povlači se u Glavatičevo.

Dan kasnije u Bjelimiće iz Glavatičeva kreće četa na čelu sa komesarom Odreda Baruhom, koju sačekuju mještani. S naše strane otpočinju pozivi Bjelimićanima na pregovore. Baruh se u jednom momentu diže iza zaklona i raširenih ruku povika: »Evo, ja sam bez oružja, pošaljite vaše predstavnike da razgovaramo!-« Za Baruhom se podigao i Grebo. Umjesto odgovora planule su puške. Baruh smrtno pogođen ubrzo je umro, a Grebi je metak prosvirao šubar. Nastala je opšta pucnjava iz koje su se naši povukli ubivši jednog i ranivši nekoliko Bjelimićana. Baruhovom smrću nastao je definitivni razlaz s Bjelimićanima. U njihovo selo vraćaju se žandari i organizuje jaka ustaška milicija pod komandom Semse Surkovića, bivšeg žandara, uz pomoć Ferhata Kurtovića, trgovca iz Konjica, koja će nanijeti dosta zla NOB-u.

Baruh je za svoga kratkog boravka u Odredu svojim odnosom prema borcima i narodu zadobio poštovanje i svi su ga zavoljeli kao španjskog ratnika. Sahranjen je, uz vojničke počasti, u Glavatičevu.

Ceta u Glavatičevu držala je obezbjeđenje na Orlovu kuku prema Bjelimićima, koje će tu ostati sve do našeg povlačenja iduće godine.

Umjesto poginulog Baruha za komesara Odreda postavljen je Vasko Gnjatić, za zamjenika komesara Nikola Draganić, a za zamjenika komandanta Ilija Kukić. Tih dana Nikola i Ilija primljeni su u članstvo KPJ.

Štab Odreda ostaje sa jednom desetinom na Boračkom jezeru, a 1. četa se koncentriše na Borcima i vrši obezbjeđenje prema Konjicu.

Druga četa sa Kule i Čičeva kreće 29. septembra na Zandarme-rijsku stanicu Rujište na Zijemljima, gdje se nalazilo 18 žandara. Ceta je oko podne kroz šumu prišla stanici, i čim su je žandari ugledali, brzo su se povukli bez otpora i kroz šumu pobjegli u Bijelo polje kod Mostara. U stanici je zaplijenjeno dosta vojničke opreme i hrane. U kuhinji je upravo bio gotov gulaš s krompirom koji su borci pojeli. Žandari su se bogato hranili ovčijim mesom; odredili su razrez selima kad će im i koliko brava dotjerati. Kasarna je ispražnjena, zatim zapaljena.⁸

U maloj planinskoj kući živio je žandar Meho Mustapić sa svojom porodicom koja je mirno sačekala partizane. Neki borci tražili su da ubiju Mehu, ali Remzija Duranović, rukovodilac akcije, to nije dozvolio, jer Meho nikome nije učinio nikakva zla. Mehi je omogućeno da se sa porodicom prebaci u svoje selo, u Neretvicu kod Konjica, gdje je postao nosilac agitacije za NOP i partizane i tako mnogo doprinio da i okolna sela postanu i ostanu simpatizeri i pomagači NOB-a.

Bjekstvom žandara u Zijemljima se formiraju seoske straže, čime je bio otvoren put za izlazak grupa iz Mostara preko Dobrča u partizane. Nosioci partizanskog pokreta u Zijemljima bili su Stevo Račić, Mladen Lečić, Danilo Lečić, Dušan Gatalo i drugi, a među ženama Stoja Lečić.

Nakon likvidacije Jerkovića za ustaškog logornika u Konjic dolazi Stanko Tomić zvani Brađa, ustaški emigrant vaspitan u Italiji, po zlu čuveni koljač u srpskim selima oko Glamoča. Tomića sa grupom ustaša upućuju ustaške vlasti iz Sarajeva sa zadatkom da likvidira partizanski odred na Borcima i s ovlaštenjem da može preduzeti sve što misli da je potrebno kako bi izvršio postavljeni mu zadatak. Tomić je okupio ko-
njičke ustaše i otpočeo intenzivnu agitaciju, pripremajući istovremeno napad na partizansku slobodnu teritoriju. Obilato su mu pomagali pojedini fratri pozivajući narod u »sveti rat« protiv komunista i odmetnika.

Vršena je mobilizacija stanovništva u gradu i okolnim selima, milom ili silom, uz prijetnje da će biti oštro kažnjeni svi koji se ne odazovu pozivu. Otpočelo je formiranje jedinica za napad na Odred i slobodnu teritoriju. Među mobilisanim bio je i Safet Alagić sa većim brojem simpatizera NOP-a. Svi su dobili puške i municiju. U Štab Boračko-jezerskog partizanskog odreda svakodnevno su stizale informacije o toku priprema Tomičeve vojske.

Po završenim pripremama Tomičeva vojska je brojala oko 700 ustaša, domobrana, žandara i pripadnika milicije, kako su nazvani mobilisani građani i seljaci. Posebno su odabrane dvije grupe po 30 ustaša sa zadatkom da jedna pokolje žene i djecu do 15 godina a druga da popali sve kuće i pojate na Borcima. Zarobljenim muškarcima posebno bi se sudilo.

Tomić je akciju počeo bacanjem letaka iz aviona po Borcima i ostalim selima s pozivom na predaju i grdnim prijetnjama: ako se mještani ne predaju, da će biti uništeni a sve njihovo popaljeno. Povremeno su bombardovana sela.

Saradnici i simpatizeri NOP-a iz Konjica i Ostrošca otpočeli su u Tomičevoj vojsci agitaciju da ih na Borcima čeka nekoliko stotina dobro naoružanih partizana, čime su unosili strah, paniku i demoralizaciju u ustaške jedinice.

Tomićev plan napada bio je:

— glavna kolona sa ustašama, domobranima, žandarima i mobilisanom milicijom kreće putem Konjic — Borci u širokom streljačkom stroju uz brdo Vrabač pod ličnom komandom Tomića;

— pobočnica, tj. manje snage, preko Bijele i Kisera, upada u selo Borci, predvođena ustašom Andrašem Zovkom iz sela Bijele;

— uz Neretvu, preko Spiljana, manja grupa će preći rijeku kod sela Đajića i upasti u Borke, predvođena ustašom Antom Ivošem, lugarom iz Spiljana;

— jača kolona uputiće se preko Prenja na Tisovicu i kroz Boračku dragu upasti u selo Jezero, kad i glavnina u Borke, pod komandom ustaše Stjepana Tipurića Bakalije i zamjenika mu Jakše Blaževića, oba iz Konjica;

— posebno izdvojena ustaško-domobranska grupa kreće iz Konjica preko Džepa na Blace s ciljem spaljivanja sela i hapšenja Srba na tom dijelu neoslobođene teritorije. Kolonu će predvoditi ustaša Peko Pranjić iz Glavatičeva.

Taktički gledano, zamišljenom Tomičevom planu napada ne može se dati neka primjedba. Štab Odreda je znao za napad glavne kolone uz planinu Vrabač i pomoćnih kolona preko Bijele i Spiljana na oslobođenu teritoriju, dok za kolonu upućenu preko Prenja nije saznao. Partijska organizacija iz Konjica javila je dan ranije po Spasoju Sariću i Slavku Zupcu, željezničkim radnicima, da će Tomičev napad otpočeti 8. oktobra (tačno mjesec dana nakon ustaničke konferencije i formiranja Odreda).

Štab Odreda imao je vremena da rasporedi raspoložive snage od oko 50 naoružanih boraca i 60 nenaoružanih mještana. Glavnina snaga postavljena je na put Konjic — Borci, a manja obezbjeđenja sa po nekoliko pušaka kod Đajića i na putu kojim se izlazi iz Bijele. S obezbjeđenjima je bilo po desetak nenaoružanih mještana. Zadatak je njihov bio da izvlače eventualne ranjenike, uzimaju od njih oružje i nastave borbu, a za vrijeme borbe da budu što grlatiji i da svojim povicima unose paniku u neprijateljske redove. Rukovođenje odbranom u ime Štaba Odreda povjereno je Radi Špancu, Dragi Simiću, komandiru, i Nijazu Šariću, komesaru Boračke čete. Četa u Glavatičevu obezbjeđivala se od napada iz Bjelimića, a četa u Kuli i Čičevu iz Nevesinjskog polja. Do tih napada, međutim, nije ni došlo.

Rano izjutra otpočeo je pohod Tomičeve vojske na slobodnu teritoriju po zamišljenom planu. Kolone su upućene prema opisanim zadacima. Glavnina, na čelu sa Tomićem, koju su sačinjavale ustaše, domobranci i žandari, praćeni mobilisanim milicionarima, kad je bez pucnja izašla na Vrabač, proslavila je drekom taj svoj uspjeh i, nakon kraćeg odmora, krenula naprijed. Kad se streljački stroj napadača primakao na stotinjak metara dobro maskiranim i zaklonjenim našim borcima, oni su otvorili plotunsku pušcanu vatru, praćenu dugim mitraljeskim rafalima, i odmah pobili desetak ustaša a više ih ranili. U redovima napadača nastala je pometnja, počeli su bježati u obližnje šumarke, čuli su se povici komunista i naših simpatizera u njihovim redovima: »Opkoljavaju nas, bježimo tamo, i ovamo!« i si., što je unosilo još veću paniku u ustaške redove.

Tomić se s ustašama uporno branio uz podršku topa koji je odmah po izlasku na plato postavljen za djejtvo. Grupe naših boraca vršile su napade na neprijateljski poredak, ali je poneka bila odbijena. Prilikom povlačenja jedne grupe pao je Alija Delić i ostao da leži između naših i neprijateljskih položaja praveći se mrtvim sve do protjerivanja neprijatelja.

Rade Spanac je komandovao juriš i naši su krenuli pucajući u hodu na protivnika, a nenaoružani, koliko ih je grlo nosilo, uzvikivali su: »Juriš, opkoli, hvataj ih žive« i si., nakon čega je otpočelo opšte povlačenje i bježanje Tomičeve vojske u Konjic. Tjerajući napadače, naši su zarobili top bez granata, jer je kočijaš sa kolima i municijom pobjegao u Konjic. Borci su se uskoro vratili sa padina Vrapča i prestali s gonjenjem napadača, a time je ispuštena šansa da se neprijatelju nanese još veći poraz i zaplijeni veća količina oružja, koje bi oni, sigurno, bacali u bježanju kroz šumu.

Čuvši šta se desilo s glavninom, kolona iz Spiljana takođe je pobjegla u Konjic.

Safet Alagić, koji je bio u redovima napadača, prikrrio se u šumi, a zatim, trčeći, došao među naše i saopštio da je kolona od oko 100 ustaša i milicionara krenula preko planine Prcnj na Boračko jezero. Odmah je upućen Risto Kalem sa desetinom u Boračku dragu da nastupajućoj koloni postavi zasjedu. Kolona koja je krenula preko Prenja, penjući se uz planinu, sporo se kretala. Od početka je počelo njeno osipanje, mnogi su govorili da su iznemogli i da ne mogu ići naprijed, zbog čega su vraćani u Konjic. Stupili su u akciju naši simpatizeri na čelu sa Sabitom Delalićem pričajući o partizanskoj snazi i oružju, pa i o smrti Jerkovićeve ustaške grupe, što je unosilo strah među mobilisane i stalno uvećavalo broj iznemoglih i vraćenih. Kolona je zanoćila na Tisovici, a kad je ujutro krenula niz Boračku dragu, sreća se sa Kalemovom desetinom, koja je zapucala, ubila dvojicu i ranila više ustaša, među kojima i predvodnika Sjepana Tipurića Bakaliju. Nastala je opšta panika u redovima napadača i bježanje nazad, preko Prenja, u Konjic.

U borbi sa Tomičevim snagama ranjen je komandir 1. čete Drago Simić. Umjesto ranjenog Simića za komandira čete postavljen je Rade Spanac.

Vraćajući se na Borke, naši su pjevali vukući zaplijenjeni top. Narod u selu ih je s oduševljenjem dočekao. Borba na Vrapču bila je bliz stava pobjeda Odreda, o kojoj se dugo prepričavalo. Narod je odavao priznanje borcima na hrabrosti i junaštvu, a naročito borcima iz Mostara, koji su stekli veliki ugled svojom borbom za zaštitu srpskih sela, kujući tako bratstvo i jedinstvo Srba, Muslimana i Hrvata. Velika zasluga pripada i hrabrim borcima mještanima za uspjeh u borbi, u kojoj su se istakli: Risto Kalem, Ilija Kukić, Milan i Stevo Mićević, Simo i Drago Sarić, Panto Simić i drugi. Posebno je isticana partijska organizacija

Konjica za informisanje o napadu Tomićeve vojske i o »učešću« pripadnika NOP-a u redovima napadača jer su mu potkopavali moral.⁹

Izdvojena ustaško-domobranska grupa sa milicionerima, koja je krenula na Blace, pohapsila je veću grupu Srba u selima Zagorice, Džepi, Vrdolje i Blace. Usput su palili stočarske kolibe, a u Blacama i nekoliko kuća. Pohapšene Srbe skupili su u Osnovnu školu u Džepima, gdje su povjereni na čuvanje grupi ustaša na čelu sa Blažom Smoljanom iz sela Zagorice.

Dan kasnije u Konjic je stigla italijanska motorizovana kolona od oko 400 vojnika i stotinjak ustaša iz Sarajeva. Po dolasku Italijana u Konjic pohapšeni Srbi su, na njihovu intervenciju, pušteni na slobodu.

U Konjicu je partijska organizacija sa simpatizerima NOP-a nastavila unositi strah u neprijateljski garnizon pričajući kojekakve priče o snazi i nepobjedivosti Odreda na Borcima.

Iz Mostara su svakih 10-15 dana stizale grupe novih boraca i Odred je brzo izrastao u solidnu vojničku snagu. Vodiči grupa iz Mostara bili su Mehmed Arap, Vasa Maslo, Serif Burić, Husa Orman, Vojo Ivanišević i Pero Krajina, koji su se svrstavali među najhrabrije i najsnalažljivije borce. Grupe su redovno, pored oružja, iznosile sanitetski materijal, šećer za bolnicu, pišaći pribor, veće količine papira, knjige iznesene iz Narodne biblioteke (od kojih je formirana biblioteka na Borcima) i ostalo za potrebe Odreda. So je redovno stizala preko Podveležja i Bijelog polja, ili iz Konjica, bila je vrlo racionalno trošena i predstavljala je pravu dragocjenost.

Da bi naoružane omladince slao u Odred, Mjesni komitet KPJ preko Adema Buća koncem septembra organizuje upad Carinske udarne grupe u Sjeverni logor da iznese što veći broj pušaka. Grupu su sačinjavali: Mehmed Trbonja Meha, vođa grupe, Mehmed Arap, Zivko Papo/Henći i Hasan Zahirović Laća. U izvođenju te akcije u kojoj su iznesene 44 puške i ostala vojna oprema grupi su pomagali: Meho i Omer-Dina, Mehmed Frenjo, Hilmija Hakalo, Pero Lažetić i Hamid Vuk.

U Sjevernom logoru radio je puškar Muhamed Karadža Harno, koji je u sapunu donio otisak ključa magacina u kojem su se nalazile puške. Henći je napravio ključ i nakon probe ključa, koju je obavio Karadža na bravi magacina, grupa je sutradan noću krenula u logor. Pošto su postavljene straže, jedan dio grupe je ostao u Pazaru da prihvati puške, a drugi je preko zida ušao u logor. Otključali su magacin i počeli iznositi puške. Iznesene su 44 puške koje su sklonjene u kuću porodice Papo, u blizini logora.

Karadža je sutradan čuo domobranskog satnika kako pita kome su izdate puške bez reversa.

Iz Mostara 18. oktobra odlazi grupa od 22 borca na čelu sa Mehmedom Trbonjom, koju izvodi Mehmed Arap. U grupi, pored Mostaraca, nalazilo se i 7 drugova iz sela Bačevića blizu Mostara. Svi u grupi imali su po dvije puške, nošena je manja količina municije i ručnih bombi. U Dobruču se grupa odmorila i potom krenula za Boračko jezero. Njihov izlazak pozdravili su mještani jer su i mnogi borci mještani dobili puške. Po selima se širio glas da se Odred naoružava i iz Mostara.

Proširena je slobodna teritorija i Odred je stavio pod svoju kontrolu i sela Konjičke 2upe na desnoj obali Neretve: Raziće, Ribare, Kašice i Grušću. U tim selima izvršena je mobilizacija i četa u Glavatičevu narasla je na oko 65 boraca.

Povremeno su grupe boraca upućivane na teren Blaca radi priprema za formiranje čete. Jedna naša grupa sukobila se s patrolom ustaške milicije i tom prilikom poginuo je Džemal Dragnić, geometar iz Mostara, predratni član KPJ, koji je bio jedan od organizatora učešća omladine Donje mahale u demonstracijama pred rat.

Koncem novembra u Odred dolazi iz Mostara dr Safet Mujić, koji organizuje bolnicu na Borcima u Santića vili. On okuplja nekoliko drugarica koje su svršile kurs za bolničarke u Mostaru. Tih dana dr Mujić organizuje sanitet po četama, uvodi redovno pranje veša, kupanje boraca i parenje odjeće u »partizanskoj buradi«. U četama i vodovima postavljaju se bolničarke koje odgovaraju za higijenu boraca i zbrinjavanje ranjenika i bolesnika u četnim ambulantom. Posvećuje se pažnja čistoći kuhinja. Bolnica i četne ambulante pružale su pomoć i bolesnim mještanima. Organizuje se redovna nabavka sanitetskog materijala i lijekova iz Mostara i Konjica po spiskovima koje je sastavljao dr Mujić za doktore Hlubnu, Marića, Opijača i Rajkovića. On organizuje višednevne kurseve pri bolnici za bolničarke u četama. Održava sastanke i sa ženama po selima objašnjavajući im značaj higijene u porodici, prilikom porođaja i za vrijeme odgoja djece. Sve to učinilo je dra Mujića najpopularnijim i najobljubljenijim čovjekom u narodu i među borcima. Istovremeno je ugled bolničarki po četama i vodovima rastao. Rasla je sigurnost boraca koji su znali da ih ima ko liječiti u slučaju ranjavanja, što je ojačalo opšte borbeno raspoloženje Odreda i naroda.

Sredinom novembra naišla je Lepa Perović-Seka, član Pokrajinskog komiteta KPJ za BiH. U Odredu se Lepa kratko zadržala, upoznavši se sa stanjem partijske organizacije, narodne vlasti, AFŽ-a i omladinskih

organizacija na terenu i, posebno, u Odredu. Seka je dala vrlo korisna uputstva i postavila zadatke za budući rad. Formiran je Partijski biro Odreda, u koji su ušli najstariji članovi Partije u Odredu:

ESAD SABANAC, sekretar Biroa,
NEĐO BITANGA,
HASAN BUBIC,
REMZIJA DURANOVIC,
VASKO GNJATIĆ,
AZIZ KOLUDER i
NIJAZ SARIC.

U Štabu Odreda i četama formirane su partijske ćelije, koje su brojale 10 do 15 članova. Po istom principu formirani su i aktivni SKOJ-a sa po 10 do 15 članova, a sekretari aktiva sačinjavali su jezgro SKOJ-a na čelu sa Salkom Pezom. Otpočeo je prijem u članstvo KPJ i SKOJ-a boraca provjerenih u borbi.

Treći dan, sa Karlom Batkom i Esadom Sabancem, u pratnji nekoliko boraca, Lepa je krenula za Kalinovački partizanski odred, gdje je formirala Okružni komitet KPJ za Kalinovik i Foču, čiji je sekretar postao Karlo Batko, a Esad Sabanac ušao u sastav Komiteta.

Po povratku Sabanac je saopštio odluku da se partijska organizacija Odreda stavlja pod Okružni komitet u Kalinoviku, a Odred se preimenuje u Konjički partizanski bataljon i ulazi u operativni sastav i pod komandu Kalinovačkog partizanskog odreda, što je bilo logično, jer štab jednog odreda nije mogao komandovati štabom drugog odreda.

Otpočeli su izbori i formirani su narodni odbori u svim selima na slobodnoj teritoriji, koja se prostirala od Zijemalja, preko sela Gornjeg nevesinjskog polja i Konjičke Zupe, do Boraka. Formiraju se društveno-političke organizacije i cijela teritorija dobija oblike organizovane vlasti i političkog života. Nastaje mala »konjička država«, kako smo kasnije prozvali našu slobodnu teritoriju.

Operativni štab za Hercegovinu i južnu Dalmaciju poslao je krajem novembra Ibru Šatora, rezervnog oficira iz Stoca, za komandanta Bataljona, a Hasan Bubić postao je komandant Komande mjesta u Glavatičevu. Formira se Komanda mjesta i na Borcima, a za komandanta je postavljen Nijaz Sarić. Komande mjesta su se bavile snabdijevanjem jedinica preko narodnih odbora, kontrolom teritorije i dobrovoljnim stupanjem ljudstva u Bataljon. Obje su komande u izvršavanju postavljene

nih zadataka bile vrlo efikasne. Formirane su i prve partijske ćelije na terenu, uz komande mjesta.

Početak decembra iz istočne Hercegovine, na putu za Trnovo, u Bataljon su došli Uglješa Danilović i Slobodan Princip Seljo, član Glavnog štaba za BiH, koji su sa vojnim i partijskim rukovodstvom Bataljona sagledali probleme u jedinicama i na terenu i postavili zadatke za budući rad.

Naša 2. četa iz Glavatičeva je 8. decembra napala ustašku miliciju u selu Spiljanima (5 km od Konjica) i tom prilikom zarobila 16 milicionera i ustaša, kojima je suđeno. Na smrt je osuđeno i strijeljano nekoliko ustaša zbog zločina nad narodom, a ostali su pušteni na slobodu. Zaplijenjeno je 20 pušaka i dosta municije.¹⁰ U Spiljanima je formiran partizanski vod, u koji je ušlo nekoliko Mostaraca. Nakon nekoliko dana formira se i vod u Blacama, koji s vodom u Spiljanima obrazuje 3. četu. Komanda 3. čete nalazila se na Blacama. U sastav čete u Glavatičevu ulazi četa iz Kule i Čičeva i formira se 2. četa u Glavatičevu.

Istog dana, 8. decembra, protjerani su žandari iz sela Bijele (3 km od Konjica). Selo je potpuno oslobođeno. Formiran je vod, a nakon nekoliko dana 1. četa sa Boraka prešla je u Bijelu i smjestila se u zgradu škole. Četa je organizovala položaje na okolnim brdima i obezbjeđivala prilaze Bijeloj od neprijatelja iz pravca Konjica.¹¹

Naša 2. četa u Glavatičevu preuzima kontrolu nad Župom i vrši obezbjeđenje slobodne teritorije od Bjelimića. Seoska straža u Česimu, sa jednom desetinom 2. čete obezbjeđivala je slobodnu teritoriju iz pravca Gornjeg nevesinjskog polja.

Sa takvom organizacijom Bataljona realizovana je odluka ustaničke konferencije o formiranju tri teritorijalne čete.

Bjelimićka ustaška milicija vršila je češće napade na slobodnu teritoriju, ali je uvijek bila odbačena u njena sela. U jednom od tih napada poginuo je Momčilo Glogovac, seljak iz Glavatičeva, borac 2. čete.

Početak decembra na našu teritoriju dolazi kapetan Branislav Soškić sa grupom četnika, bivših žandara i podoficira iz Srbije. Soškića je poslao Draža Mihailović da u mostarskom i konjičkom srezu organizuje četničke jedinice.

Soškić otpočinje četničku propagandu po selima naše teritorije, povezujući se sa bogatim seljacima, bivšim žandarima i odsluženim vojnicima Srbima i pozivajući ih na vjernost kralju govoreći im da ne smiju prekršiti datu zakletvu i da je njihovo mjesto među četnicima, inače će nakon oslobođenja biti kažnjeni kao izdajice. Govorio je da još nije vrijeme

za borbu protiv okupatora i da treba čekati, da treba očistiti strance — komuniste — iz srpskih četa i sve ustačc — Hrvate i Turke — Musli- mane. Soškić je bio mijenjao sela, i kad je Stab Bataljona saznao za nj-ryov" rabotu, pošao je komandant Bataljona Šator sa jednom dese- tinom, vojnički dotjeranom, dobro naoružanom sa dva puškomitraljeza, puškama i ručnim bombama, da pronađe Soškića i razgovara s njim. Šator je Soškića zatekao u Cičevu. U tom razgovoru pozvao je Soškića da učestvuje s nama u borbi protiv okupatora i ustaške milicije u Bjeli- mićima, što je ovaj odbio. Svaki od njih dvojice iznosio je platformu svog pokreta za borbu. Na traženje Šatora da pokaže dokumenta Soškić mu je pokazao ranije izdatu propusnicu Kalinovačkog partizanskog odreda i još nekoliko propusnica drugih naših jedinica. U propusnicama se odo- brava slobodno kretanje Soškiću i upozoravaju se partizanske jedinice da mu ne prave smetnje. Šator je upozorio Soškića da nećemo trpjeti nikakve propagande protiv partizana niti formiranje četničkih jedinica, nakon čega su se razišli.

Soškić je nastavio stvarati zavjereničke grupe i jatake, krijući se danju kod svojih pristalica i tumačeći im ciljeve četničkog pokreta. Kad je došao kod starog Lazara Bjelice u selo Cesim, taj dan Bjelimićani su izvršili prepad na položaje čete u Glavatičevu. Čula se pucnjava. Lazar je, gledajući četnike kako mirno sjede i goste se, povikao: »A dobro, kod vas puškomitraljez, tolike puške, redenici, bombe, brade, kokarde i tolika čuda, a ovi naši sami biju bitku. Vi tu sjedite i gostite se. Naši životi su u opasnosti i imanja su nam ugrožena. Deder vi, ili se tucite protiv neprijatelja ili idite!« Lazar ih je zatim istjerao iz kuće.

Sekretar naše partijske ćelije u Pothumu Mustafa Temim Turko pozvao me 14. decembra 1941. i saopštio mi da pođem na Zijemlje i od- nesem poštu Mjesnog komiteta KPJ za Stab Konjičkog bataljona, u kojoj je, pored ostalog, bio i zahtjev da se raščisti sa četničkom grupom ka- petana Soškića.

Iz Mostara sam, istog dana, krenuo na biciklu i oko podne stigap kod Mahmuta Curića u Bijelo polje. Svi su mu ukućani bili saradnici NOP-a. Dali su mi detaljna uputstva kako da dođem u selo Kušiće kod Tome Gatala i Danila Lečića, koji su radili za NOP i bili veza našim grupama koje su iz Mostara odlazile u Konjički bataljon. Do Potporima otpratio me Ismet Curić, brat mog očuha, a ja sam produžio putem na Porim. Kad sam izašao iz šume, ugledao sam Hansko polje i sišao do kuće Đorđa Dabića, koji je bio prijatelj Curića. Ušavši u sobu, za stolom sam zatekao ukućane sa nekoliko bradatih ljudi, koji su na ramenima

nosili oznake činova bivše Jugoslovenske vojske i među kojima su biju jedan kapetan, tri narednika i dva podnarednika. Bili su dobro obučeni, a njihove puške, redenici i bombe odložene u jednom ćošku sobe. Pozdravio sam se sa domaćinom Đorđem i prenio mu Mahmutov pozdrav rekavši da je Mahmut brat moga očuha Omera Curića i da sam pošao kod Gatala i Lečića da nabavim suhog mesa, sira i masla. Pošto se predstavio, kapetan Soškić me pitao kako se zovem. Odgovorio sam mu da sam Enver Cemalović, a zatim me upitao: »Sta ti je Smajilaga Cemalović?« Rekao sam mu da mi je blizak rođak i bilo mu je drago. Smajilaga je bio velikosrbini i nosilac Karađorđeve zvijezde i drugih visokih odlikovanja (ubijen od ustaša 1945. godine). Sjeo sam za sto, razgovarali smo o događajima u Mostaru, pogostio sam se hranom, digao se i pozdravio s ukućanima i četnicima. Kad sam se rastao s četnicima, odahnuo sam uvjeren da će im Bataljon uskoro doći glave. Đorđe mi je za vodiča dao jednu mlađu ženu, koja me odvela u polje, pokazala mi gdje su Kušići i rastali smo se.

U Kušićima sam brzo pronašao Tomu Gatala, koji me povezo sa Nikolom Draganićem, zamjenikom komesara Konjičkog bataljona, i predao mu poštu naglašavajući da je hitno. Razgovarali smo o koječemu i upoznao sam ga o mom susretu sa Soškićem. Nikola mi je rekao da se zorom vraća u Stab Bataljona, jer je obavio zadatak u vezi s organizacijom seoskih straža i narodnih odbora. Dogovorili smo se da čekam odgovor.

Kod Tome sam ostao nekoliko dana pomažući u kućnim poslovima: davao hranu stoci, cijepao drva, čistio snijeg i si. Skoro svako veče iskupljeni mještani i ja dugo smo sjedili pričajući o teškim vremenima, koja su zadesila ne samo nas već i cijelu Evropu, o našem ustanku i ciljevima NOB-a, uzrocima propasti Kraljevine Jugoslavije itd. Ponekad sam išao na stražu u selo i jedanput na položaj na Porimu, jer se pronio glas da će ustaše izaći na Zijenlje. U Kušiće je povremeno navraćala jedna desetina iz Bataljona na čelu sa Ilijom Kukićem, zamjenikom komandanta Bataljona, koja je krstarila kroz zaseoke Zijenmalja i politički djelovala u narodu. U sastavu desetine bili su: Momir Golo, Nikola Lambić, Petar Lozo, Stevo Mićević, Savo Mićević, Stevo Račić, Boro Radan, Drago Sarić, Jovo Siniković i Sefik Vila. U desetini je vladalo iskreno drugarstvo, uzajamna brižnost, veselost i neki poseban ponos zbog zadatka, jer su organizovali seoske straže i vršili pripreme za formiranje čete i organizovanje narodnih odbora.

Dobivši poštu od Štaba Bataljona, 23. decembra krenuo sam istim putem nazad u Mostar. Prije polaska zamijenio sam svu odjeću i obuću sa borcima iz desetine i našao se u dronjcima, jer su mi dali najgore što su imali. Na rastanku iskreno sam im zavidio što ostaju, jer su bili u situaciji prema neprijatelju po staroj narodnoj izreci: »Puška mi. puška ti.«

U svojoj kući zatekao sam Remziju Duranovića, koji je došao iz Bataljona da organizuje uništenje električne centrale na Rudniku preko inženjera Cedomila Milićevića Cede i ostalih članova KPJ na Rudniku, gdje je ranije radio i bio sekretar partijske ćelije. Pričao sam mu šta sam doživio na Zijenljima, a on meni o životu i događajima u Bataljonu. Te noći naša je kuća bila blokirana i u svitanje zakucali su agenti na vrata. Muja Trbonja i Simun Benić sa dva policajca upali su u moju sobu s pištoljima u ruci i naredili nam da se dižemo. Mirno smo se obukli, nakon čega su nas obojicu svezali. Otpočela je premetačina kuće s razbacivanjem stvari na sve strane. U šivačkoj mašini Trbonja je našao letak, i ništa više jer sam sav kompromitujući materijal držao ispod poda u ljetnoj kuhinji. Premetačina kuće trajala je gotovo dva sata, a zatim su nas povelili, pješke, kroz grad, u policiju.

U zatvoru smo bili odvojeni, u samicama, i za rimokatoličkog Božića niko nas nije saslušavao. Prvi dan poslije Božića privedeni smo na saslušanje kod šefa policije Mate Roke. Branio sam se da mi je Remza rođak i da ne znam ni za kakav njegov ilegalni rad, da sa komunistima nemam nikakve veze, jer po svom socijalnom porijeklu ne mogu njima ni pripadati, a letak mi je podmetnuo agent Trbonja. Svoje odsustvo iz grada pravdao sam odlaskom kod rodbine u Bijelo polje da nabavim hrane. Govorio sam ono što sam se dogovorio sa svojim u porodici i s Remzijom noć uoči hapšenja.

Saslušavanje je nastavljeno još nekoliko puta, a dogovor s Remzijom obavljao sam preko čuvara zatvora, policajca Mehmeda Sarajlića. koji me ponekad, za vrijeme dežurstva, noću, odvodio kod Remzije u njegovu ćeliju ili njega dovodio kod mene. Hranu smo svakodnevno dobivali od svojih porodica i dijelili sa ostalim zatvorenicima.

Poručio sam majci da nas preko zatvorskog ljekara pokuša prebaciti u bolnicu, što je bila jedina šansa za bjekstvo. Hasiba je pošla kod dra Salke Komadine i zamolila ga da neko od ljekara pregleda obojicu i da nas prebaci u bolnicu, što je obećao. Kad je zatvorski ljekar bio odsutan, određen je dr Dragutin Hlubna da obavi pregled Remzije i mene. Na našu molbu, mene je istog dana prebacio u bolnicu, a Remziju dan

kasnije. Dr Hlubna je znao zašto smo uhapšeni. On je kasnije liječio naše ranjenike i iz bolnice odvajao sanitetski materijal i lijekove za Bataljon.

U bolnici su nas smjestili u odvojene sobe, u prizemlju zgrade. Čuvali su nas po dvojica policajaca, jedan u sobi pored kreveta, drugi pred sobnim vratima u hodniku. Kasnije se to svelo na po jednog policajca u sobi. Izuzetnu brigu posvećivali su nam dr Zvonko Marić, član KPJ, i dr Han Arpad sa pojedinim bolničarkama. Oba su nam stalno dopisivali veću temperaturu nego što smo je imali i uvjeravali policajce da smo teški bolesnici kako bismo dobili na vremenu da organizujemo bjekstvo.

Veza između Remzije i mene bio je policajac Salko Omanović, koji je u smjenama bio na straži, a sa partijskom organizacijom Elefif Šaran Eifa, član SKOJ-a, koji je u bolnici radio kao stolar. Eifa je organizovao bjekstvo, tako da vrata na bolničkoj mrtvačnici budu otvorena, i saopštio nam kod koga je obezbijeđen naš prihvat. Majci sam poručio po Elfi da na dan bjekstva donese što kasnije bogat ručak sa rakijom i vinom, jer ću slaviti »rođendan«. Cilj nam je bio da policajce, koji nas budu čuvali, napijemo i otupimo njihovu pažnju. Na straži se kod mene, to poslijepodne, nalazio policajac Salko Omanović. Rekao sam mu da ode kod Remze i da mu kaže da sutra u 21 sat, kad odem u kupatilo, uđe u klozet i bježi, kako smo se već ranije dogovorili. Omanoviću je to »kako smo se dogovorili« bilo sumnjivo, pa me molio i preklinjao da ne bježimo za vrijeme njegovog dežurstva bojeći se da ga ne uhapsu i da mu ustaše porodicu ne odvedu u logor. Rekao sam mu da mi komunisti nikad ne upropaštavamo svoje ljude i da ćemo bježati u smjeni u kojoj budu najgori policajci ustaše. A redosljed smjena sam znao.

Par dana prije dolaska Prijekog suda u Mostar, koncem februara, sve se odvijalo po utvrđenom planu. Ručak je došao kasno, u sumrak, odmah sam ga prepolovio, pola Remzi i njegovom čuvaru, a pola meni i mom čuvaru. Otpočela je gozba i pjevušenje. Pokazao sam policajcu poziv za Hrvatsko zrakoplovstvo, koji sam dobio nekoliko dana ranije, a bio sam rezervni potporučnik, pilot. Nakon aprilskog rata svi oficiri i podoficiri bivše vojske morali su se prijaviti ustaškom uredu, kamo sam i ja otišao. Kada sam vidio da su mi svi prisutni nepoznati, prijavio sam se pod lažnim imenom, a sebe prijavio kao poginulog, što je i bio uzrok da me nisu mobilisali prošlog ljeta kad su pozivali sve preživjele vazduhoplovce Hrvate i Muslimane. Svom čuvaru sam govorio kako jedva čekam da me puste iz zatvora i da ću odmah stupiti u »naše zrakoplov-

stvo«. Priča je tekla o uspjesima Nijemaca na istočnom frontu dok se nije primakao čas bjekstva. Izašao sam u hodnik, gdje je Remzija već šetao u drugom krilu zgrade. Odmah sam pošao ka kupatilu. Remzija je ušao u klozet prije mene. Kad sam ušao u kupatilo, pustio sam tuš i kroz prozor iskočio u dvorište, prošao kroz mrtvačnicu i ulicom otišao u vilu dra Salke Komadine. Remzija je otišao u Donju mahalalu kod Salke Pandura. Mostar je bio pokriven snijegom, a ja sam bio u pidžami i čarapama, pa kad bi ko naišao, sklanjao sam se iza drveća i uz kapije kuća. Zahvaljujući mraku i vrlo rijetkim uličnim sijalicama, koje su omladinci redovno razbijali, ostao sam neprimijećen od italijanskih i domobranskih vojnika.

Pošto sam ušao u kuću, dr Komadina je uzviknuo: »Fala bogu da si stigao, već dugo te čekam.« Sutra sam imao priliku kroz prozor posmatrati agente i policajce, koji su često prolazili pored kuće, vjerovatno u potrazi za nama dvojicom. Kod dra Komadine u gostima ostao sam dva dana, a potom zaštićen mrakom prešao sam biciklom na Luku. kod Mustafe i Sačire Selimhodžić Babić.

Župska redarstvena oblast u Mostaru izvijestila je Ravnateljstvo za javni red i sigurnost u Zagrebu: »Dana 20. veljače 1942. godine, u 21. sat... pobjegao je hapšenik (uznik) Remzija Duranović... Tako isto pobjegao je uznik Enver Čemalović... Oba pobjegla hapšenika su poznati komunisti u gradu Mostaru.«¹²

Jednog dana, obučena u zar, posjetila me moja drugarica Zdenka Dobrila Carić i u krugu porodice Selimhodžić razgovarali smo o kojemu. najviše o radu SKOJ-a i našoj budućnosti. Kroz šalu i smijeh prisjećali smo se Dobriline majke, koja je znala da joj kaže: »Čaće ti balija, jadna li sam ja. On će te iskoristiti i ostaviti.« Moj sekretar partijske ćelije Mustafa Temim Turko još u novembru nas je vjenčao, jer je Dobrila bila član SKOJ-a. Turko nam je bio komunistički kadija.

Nakon desetak dana krenuli smo iz kuće Neimarevića. Sporo se krećući kroz noć sa poteškim ruksacima punim municije i raznog materijala, naša grupa je stigla u Dobrč. Odmorili smo se kod naših domaćina Corića, Đulimana i Smajkića, čije su kuće bile svratište svih nas kad smo išli u Bataljon ili se spuštali u Mostar.

Vođa puta bio je nezaboravni Mehmed Arap Meha, koji nas je bodrio i vodio preko Brasine, Jarac-kuka, Zijemalja i Bahtijevice do Boračkog jezera. Cesto je pored svog ranca nosio još po dva naša jer smo bili iscrpljeni i nenavikli na takav marš. Meha bi nam govorio kako ćemo i mi očvrsnuti u partizanima i biti kao on, što se, po mom mišljenju,

nikome od nas nije dogodilo. Meha je bio doajen kurira, jedan među nama izuzetno hrabar veseljak i neponovljiv na mom partizanskom putu. Svi smo ga voljeli i radovali se susretima s njim, jer su bili puni dogodovština i šala, a znali smo da će biti smijeha ili na njegov ili na naš račun kad se god s njim sastanemo.

Početak decembra Stab Bataljona formirao je Udarnu desetinu, na čelu sa Mehmedom Trbonjom, birajući najbolje borce po četama. U sastavu desetine bili su:

MEHMED TRBONJA. desetar,
BRANKO BOŠNJAK SELO,
MUSTAFA CEMALOVIC ĆIMBA.
NIKOLA LAMBIC. puškomitraljezac,
STEVO MIĆEVIĆ.
DRAGO SARIC,
PANTO SIMIĆ i
JOVO SINIKOVIĆ.

Kasnije su im se pridružili:

HILMIJA ĆISIĆ,
ABDULAH LUGIĆ i
HASAN ZAHIROVIĆ LAĆA.

Jedini član KPJ bio je Branko Bošnjak Selo, a većina su bili skojevci.

Udarna desetina bila je neposredno potčinjena Štabu Bataljona i imala je zadatak da izvodi diverzije, postavlja zasjede, hvata skrivene neprijatelje i pomaže teritorijalnim četama u borbi.

Jedan vod 1. čete i Udarna desetina 13. decembra napali su Željezničku stanicu Prenj, demolirali sve uređaje, prekinuli prugu na više mjesta i povukli se u Dobrigošće. Upućena je patrola na čelu sa Mustafom Ćemalovićem Ćimbom koja je zarobila italijanskog vojnika, koji je na svom motoru imao montiran puškomitraljez »breda«. S motora su skinute gume. Kad se patrola vratila u selo, gdje je Italijan izvršio obuku naših boraca u rukovanju mitraljezom, date su mu dvije kokoši i pušten je u svoj garnizon u Jablanicu.

Veća grupa od oko 40 boraca iz 1. čete u Bijeloj, pod rukovodstvom Rade Spanca i Salke Fejića, krenula je da izvrši napad na voz. Po dolasku u selo Dobrigošće upućena je na zadatak patrola u sastavu: Ismet Kreso, Risto Marić i Muhamed Taslaman Beg. "Oni su zaustavili

automobil u kojem su se nalazila dva italijanska oficira, inženjera.¹³ Oficiri su razoružani i zarobljeni, a šofer, koji je bio civil, pušten je kući. Zarobljenici su upućeni na Borke. U selu Celebiću ostavljena je desetina Ismeta Kreše, a grupa je noću 21/22. decembra prešla Neretvu na gazu i došla u Donje Selo, gdje se razmjestila po kućama da borci osuše, odjeću i odmire se. Mještanima je to bio prvi susret s partizanima. Obradovani, takmičili su se ko će borce bolje ugostiti i darivali su ih čarapama, rukavicama i džemperima. Šef Željezničke stanice u Konjicu Mehmed Kajtaž, saradnik NOP-a, izvijestio je rukovodstvo akcije po Omeru Hadžizukiću, željezničkom radniku, da će voz sa oko 500 ustaša proći za Mostar, naznačivši pri tome tačno vrijeme njegovog kretanja.¹ Francetić sa svojim ustašama krenuo je u južnu Hercegovinu i Dalmaciju, na planinu Biokovo, da sredi partizane, kako je govorio u Konjicu.

Naša grupa s mještanima iz Donjeg Sela rastavila je željezničke tračnice prije predviđenog vremena za nailazak voza. U međuvremenu iz Konjica je pušten putnički voz umjesto onog sa ustašama. Naišavši na rastavljenu prugu, lokomotiva je sa nekoliko vagona iskočila. Naši borci uskočili su u vagon, razoružali nekoliko domobrana i ustaša i otpočeli legitimisanje i pretresanje putnika. Zadržavajući se nepotrebno dugo, napalo ih je oko 300 ustaša Crne legije pod komandom Jure Francetića, koji su brzo nastupali te su se naši povukli bez zarobljenika koji su im pobjegli. Naša grupa je odstupila prema Repovcima, a zatim se preko pruge i puta Bradina — Konjic prebacila u Blace, gdje se nalazila 3. četa Bataljona. Iz Donjeg Sela narednih dana stupilo je 12 mladića u naš Bataljon.

Po dolasku u Donje Selo, ustaše su otpočele orgije ubijajući stanovnike i paleći kuće. Razbježanu djecu, koja su bježala na sve strane, ubijali su i bacali u zapaljene kuće. Stanovnici Donjeg Sela, Srbi, koji nisu uspjeli pobjeći, bili su, svi, pobijeni, a seoske kuće spaljene. Ustaše su iz Donjeg Sela odvele 20 seljaka Srba u Konjic, mučili ih i potom pobili.¹¹

Lijevom obalom Neretve krenuli su Italijani s ustašama Crne legije iz Francetićeve bojne — njih oko 200 — u srpsko selo Celebići. Kad su Italijani prošli kroz selo, ustaše su ubile 16 žena i djece i popalile seoske kuće. Većina seljaka uspjela je pobjeći i skloniti se na oslobođenu teritoriju i kod Muslimana u selo Idbar, gdje su ostali preko zime.

Koncem 1941. godine Bataljon je imao oko 250 boraca, svrstanih u tri čete i Udarnu desetinu sa prištapskim jedinicama. Većina boraca, njih 119, bila je iz Mostara, a manje grupe bile su iz Konjica. Čapljine.

Ljubuškog, Jablanice i Ostrošca. Ostali su bili mještani sa oslobođene teritorije.

U decembru 1941. formirani su opštinski narodnooslobodilački odbori u Borcima i Glavatičevu. a kasnije na Blacama i Zijemljima.

Već mjesec dana na planinama slobodne teritorije pada snijeg, povremeno sa pravim mećavama, praćenim jakim vjetrom i vrlo niskim temperaturama. Svako kretanje između sela otežavao je dubok snijeg, u kojemu su usječene uske staze iz kojih se čovjek nije mogao vidjeti. Život se odvijao u kućama, odakle se moglo doprijeti samo do štala da bi se nahranila stoka. Upravo su se jagnjile ovce koje su zbog toga imale prednost u kućnom smještaju prvih dana života jagnjadi. I pored svih zimskih nevolja ne prestaju dolaziti grupe novih boraca iz Mostara, svakih deset do petnaest dana.

Aktivnost Bataljona svela se na politički rad po četama, koje zbog hladnoće uz veliki napor održavaju položaje čestim smanjenim smjenama i povremenim patrolama. U dolini Neretve i obližnjim brdima zima je upola blaža od planinske iako je sav teren pokriven snijegom.

Prva četa i Udarne desetine napale su 5. januara Kapelu iznad sela Turije, odakle su protjerale ustaše u Konjic. Konjička partijska organizacija izvijestila je Stab Bataljona da je u Konjic stigla povećana grupa ustaša crnolegionara iz Sarajeva, koja će 6. januara napasti selo Bijelu s ciljem da napravi pokolj i popali kuće, nadajući se da će partizani s mještanima slaviti praznik. Napadačka grupa broji oko 200 ustaša. Među njima biće i ustaše iz Konjica i Bijele, koje će biti vodiči crnolegionarima. Dostavljen je tačan plan ustaškog napada. Ustaše su pretpostavljale da će napadom postići potpuno iznenađenje.

Kad je narodu u Bijeloj saopšteno za ustaški napad, zavladao je panika i svi su se mještani povukli u šumu. da im »ne osvane crn Božić«, podsjećajući se na nedavni ustaški pokolj i palež u Donjem Selu.

Stab Bataljona je odbranu Bijele prepustio Komandi 1. čete, na čelu sa komandrom Radom Spancem i komesarom Neđom Bitangom. Četa je ojačana Udarnom desetinom. Rano izjutra četa je raspoređena na pravcu ustaškog napada. Borci u zasjedi, dobro zamaskirani, pustili su ustaše da uđu duboko pored njihovog rasporeda, nakon čega se čula Radina komanda: »Pali!« Po ustašama je otvorena plotunska i mitralješka vatra. Ustaše su uspjele da pojedine dijelove potisnu i krenu prema Bijeloj, ali ih je dočekala uporna odbrana Udarne desetine, na čelu sa Mehmedom Trbonjom, i bočni napad grupe Milana Mićevića. Čuli su se povici naših boraca: »Juriš, hura, opkoli, hvataj ih žive!«, što je unijelo

paniku u ustaške redove te započe bježanje koje se završilo u Konjicu. Crnolegionari su napustili Konjic u toku noći i otputovali vozom u Sarajevo.

U borbi je poginuo Adem Pajić, seljak iz Bijele. Ustaše su imale desetak mrtvih i ranjenih.¹⁵

Koncem decembra 1941. u selu Vrdolju formira se ustaška milicija, a za ustaškog povjerenika postavljen je Ramo Šljivo. U selu se smješta vod domobrana i nekoliko žandara. Komanda čete u Blacama 29. decembra upućuje patrolu ne znajući za sprovedenu ustašku organizaciju u selu. Sastav patrole bio je:

UROS DRAGANIC,
HASAN ĐURANOVIC i
TOMO GOLUBOVIĆ.

Milicionari sa žandarima razoružali su patrolu i sproveli u Konjic, odakle su drugovi upućeni na sud u Sarajevo, gdje su nakon nekoliko mjeseci oslobođeni. Vrdolje postaje ustaško uporište na prilazu Konjicu i na pruži Konjic — Bradina.

U januaru 1942. u 3. četi na Blacama nesretnim slučajem ranio se u nogu Đoko Magazin, seljak iz sela Džepi kod Konjica, ali je nakosn amputiranja noge umro. Iz iste čete razbolio se Mirko Jakovljević, seljak iz Bijele kod Konjica, koji je kasnije umro u bataljonskoj bolnici.

Stab Bataljona ojačava 3. četu na Blacama jednim vodom 2. čete iz Bijele i naređuje Komandi čete da likvidira ustaško-domobransko uporište u Vrdolju. Oko 80 boraca sa Blaca, iz Spiljana i Glavatičeva, predvođeni komandantom Šatorom, prikupilo se noću 22/23. januara kod Jeličkog bunara i krenulo u napad na Vrdolje gazeći dubok snijeg pri temperaturi od -20°C . Napad jedinica otpočeo je istovremeno, u svitanje, otvaranjem prorijeđene puščane i mitraljeske vatre. Kod polovine naših boraca bili su zamrznuti zatvarači na puškama. Borci su pokušali odmrznuti zatvarače vlastitom mokraćom. Pojedincima je uspjelo odmrznuti zatvarače, dok su većini puške ostale u rukama kao obične toljage.

Panto Sarić, vodnik, sa jednom svojom desetinom uspio je upasti u prve seoske kuće, odakle je otpočelo prepucavanje sa braniocima. Ostali borci ostali su ležeći u snijegu, jer su branioci iz kuća davali žestok otpor ne štedeći municiju. Nakon tročasovne borbe otpočelo je povlačenje naših boraca pod zaštitom sumaglice. Zaštitu povlačenja desetine iz kuća u koje su upali naši borci vršili su Boro Radan, Branko Gašić

i Božo Skoro iz jedne kuće u kojoj su prilikom upada razoružali dvojicu milicionera. Na kraju su uzeli puške razoružanih milicionera i pod borbom se povukli. U borbi su poginuli:

PERO CECEZ, seljak iz Donjeg Sela kod Konjica, i

VASO GASIĆ, seljak iz Bačevića kod Mostara.

Teže su ranjeni:

OMER BULJUBASIĆ,

ILIJA KULJANIN,

MILAN SERDAREVIC i

RADE SINIKOVIC.

Serdarević i Buljubašić previjeni su i preneseni u jednu seosku kuću. Kad je Panto Sarić, vodnik, vidio da se nisu povukli nepokretni Serdarević i u ruku ranjeni Buljubašić, vratio se do kuće gdje su ostavljeni. Panto je ukrkio Serdarevića i krenuo s Buljubašićem, povremeno se okrećući i pucajući u pravcu sela. Ostavši sami, Panto šalje Buljubašića u Blace da traži pomoć kako bi se spasio Serdarević koji je već bio promrzao. Nakon izvjesnog vremena pojavila se trojka na skijama koju je predvodio Asim Džumhur, te su uz velike napore donijeli Serdarevića u Blace. Asim Džumhur je sa četiri druga, dan ranije, došao na skijama iz Kalinovačkog partizanskog odreda, odakle je donio poštu za Stab Bataljona.

Svi teški ranjenici odmah su preneseni u bataljonsku bolnicu na Borke. Za vrijeme borbe oko 25 drugova je promrzlo, a 12 boraca liječeno je u bolnici oko tri mjeseca, jer im je s lica otpadala koža, a nokti na rukama i nogama vađeni su im iz prstiju. Brigu i njegu o ranjenim i promrzlim borcima vodilo je bolničko osoblje na čelu sa drom Saletom Mujićem.

U borbi na Vrdolju ubijen je ustaški milicioner Džemail Karo, a dvojica su ranjena. Zarobljeni žandar Mijo Padžan i milicioner Alija Novalić prilikom našeg povlačenja uspjeli su pobjeći.

Nakon nekoliko dana četa u Blacama zarobila je 9 milicionera iz Vrdolja i Bjelimića, koji su sprovedeni u Stab Bataljona. Nakon saslušanja svi su pušteni kućama.¹⁶

Operativni štab za Hercegovinu i južnu Dalmaciju, da bi obezbijedio pomoć u razvoju ustanka na našem terenu, formira na Divinu 13. januara 1942. Udarnu četu.¹⁷ Četa je brojala oko 80 boraca, Srba i Crno-

goraca, među kojima je bilo više članova Partije i SKOJ-a i provjerenih drugova u borbi. Na čelu čete nalazila se Komanda u sastavu:

MAKSIM KOVACEVIĆ, komandir,
DUŠAN KANDIĆ, komesar,
MILOŠ KRALJEVIĆ, zamjenik komandira, i
VLADO VUJOVIĆ, zamjenik komesara.

Na dan formiranja čete borcima je govorio Puniša Perović o situaciji u svijetu i kod nas, s posebnim osvrtom o razvoju ustanka u Hercegovini, konjičkom i mostarskom kraju, postavljajući istovremeno i zadatke borcima čete.

Nenad Vasić, zamjenik komandanta Operativnog štaba, dobio je ovlaštenja vojnog i partijskog rukovodstva da može preduzeti svaku mjeru u Konjičkom bataljonu i na terenu, ovisno o situaciji i vlastitom nahođenju. Nenad je u pratnji Udarne čete krenuo po dubokom snijegu i velikoj hladnoći sa Divina u Bratač, gdje su se par dana odmarali. Iz Bratača četa je noću krenula preko Gornjeg nevesinjskog polja, lutala cijelu noć praćena mećavom, vjetrom i vrlo niskim temperaturama i u zoru se ponovo našla pred Bratačem. Većina boraca bila je potpuno promrzlih ruku i nogu, a nemalom broju smrзли su se i obrazi, čime je više od pola ljudstva bilo izbačeno iz stroja. Promrzli su ostali da se liječe u Brataču. Nakon odmora Vasić je, sutra uveče, krenuo sa oko 45 zdravih i lakše promrzlih boraca u Umčane, gdje su se odmorili, a 17. januara oko podne stigli su u Cesim. Sutradan je četa otišla za Glavatičevo. Susret boraca iz dva ustanička kraja bio je pun radosti i veselja.

Uskoro je Udarnoj četi pridodata ojačana naša Udarna desetina Mehmeda Trbonje, čime se brojno stanje Udarne čete povećalo na oko 55 boraca.

Udarna četa je predstavljala pokretnu udarnu snagu Bataljona, koja je samostalno izvodila manje akcije i vodila borbu protiv neprijatelja, zajedno sa borcima naših teritorijalnih četa. Kovalo se bratstvo i jedinstvo boraca Hercegovine i Crne Gore. Zbog svog nacionalnog sastava Udarna četa je imala poseban uticaj na srpsko stanovništvo naše slobodne teritorije i usađivala ljudima vjeru u zajedničku pobjedu Srba, Muslimana, Crnogoraca i Hrvata nad okupatorom i njegovim slugama, domaćim izdajnicima.

Ponovljen je napad na Vrdolje koji su izveli borci 3. čete sa Blaca 12. februara 1942. Zarobljeno je i razoružano 12 milicionera koji su nakon saslušanja pušteni kućama. Žandari i domobrani pobjegli su u Ko-

njić, a milicioneri su se razbježali po obližnjim šumama. Koncem mjeseca četa je izvršila upad u selo Džepe, ubila 4 ustaška milicionera i zaplijenila 5 pušaka.

Zandarmerijski kapetan Branislav Soškić sa svojom pratnjom, i nakon susreta sa komandantom Bataljona Ibrom Šatorom u Čičevu, nastavio je sprovoditi četničku propagandu stalno mijenjajući sela i oslanjajući se na svoje jatake i pročetničke mještane. Prvenstveno je boravio u selima koja su bila pod povremenom našom kontrolom. Soškić je 30. decembra 1941. uputio izvještaj četničkom komandantu majoru Bošku Todoroviću. U izvještaju je, pored ostalog, pisao:

»Organizovao sam četnike u mnogim srpskim selima i prvi sam ja došao ovamo u Hercegovinu, da narodu kažem za četnike . . . Partizani su u ovom kraju ne Srbi, nego ustaše, Muslimani i Hrvati . . . Nekoliko zadataka sam uspješno izvršio i podnio sam izvještaj Draži..,«¹⁸

Iz izvještaja se vidi da je Soškić, po vlastitoj ocjeni, temeljito izvršio svoj zadatak stvaranjem četničke organizacije na našoj teritoriji.¹⁹

Zbog djelovanja Soškića na terenu, o čemu je Stab Bataljona izvještavan, otpočela je potraga za njim. Dubok snijeg i oštra zima natjerali su Soškića da se sa svojom pratnjom smjesti u selo Zivanj u doJini Neretve blizu Uloga, s ciljem da sačeka bolja vremena, kako bi nastavio svoje četničko djelovanje ili u slučaju opasnosti da pobjegne s našeg terena.

Dobivši informaciju da je Soškić koncem februara prošao kroz selo Cesim u selo Zaborane, Vasić i Stab Bataljona donose odluku da Udarna četa krene za Soškićem i izvrši obračun sa četničkom grupom, milom ilij silom. Sa četom je pošao Vasić, a iz Štaba Bataljona Vasko Gnjatić, Ilija Kukić i Nikola Draganić. Došavši na Zaborane, naši su obaviješteni da je Soškić otišao u selo Dramiševo, gdje su saznali da je produžio u selo Grdaču. Četa je stigla u Grdaču i, pošto nije našla Soškića, krenula je u selo Zivanj. U Grdači je bio bivši žandar Vaso Kilibarda, komandir seoske straže, kojeg su naši povelili sa sobom. Pred selom Zivanj naši su u jednoj kolibi zatekli trojicu Soškićevih pratilaca, koje su takođe povelili sa sobom. U kući Milke Batinić sastali su se sa Soškićem i četvoricom njegovih pratilaca. Od naših tu su bili Vasić, Kukić, članovi Komande čete i po dva borca na svakog četnika. Borci koji su se našli u toj sobi određeni su od komandira čete Maksima Kovačevića. Dogovoreno je da u sobi ostanu samo Srbi i Crnogorci, a ostali borci da ostanu van sobe, u kojoj su vođeni razgovori, i na spoljnjem obezbjeđenju oko kuće i šire pod rukovodstvom Vaska Gnjatića. U sobi je ipak ostao Mehmed Trbo-

nja. U susjednoj kući pronašli su kaplara Glogovca sa dvojicom mladića, kuhara, koje su bez ikakvog otpora razoružali.

Otpočeo je dvočasovni razgovor između Vasića i Soškića. Povremeno je u razgovor upadao pojedini naš starješina i Branko Bošnjak Selo. Vasić je pozvao Soškića da nam se pridruži u borbi protiv okupatora i ustaša, što je Soškić odbio govoreći da će se boriti protiv ustaša, a da još nije vrijeme za borbu protiv okupatora. Tražio je da se sa našeg terena udalje Turci i Hrvati — ustaše. Dalje je govorio da će se kralj i vlada vratiti iz Londona i da će opet sve biti po starom, da radnicima i seljacima ne treba dati vlast jer su neznalice i u politiku se ne razumiju, te da su Pećanac i Nedić poštteni Srbi. Kad je Soškić prevršio svaku mjeru a razgovori se otegao unedogled, Vasić ga je pozvao da pođe u Glavatičevo, što je on odbio riječima: »Ne idem sa vama!« Soškić je opalio iz puške i ubio Bošnjaka, maturanta Gimnazije iz Nevesinja. Ugasilo se svjetlo, naši su se bacili na četnike, od kojih su neki uspjeli opaliti iz puške ali u plafon. Nakon par minuta nastala je tišina. Na podu su mrtvi ležali Soškić i tri podoficira. Jedan četnik je savladan i zbog svoje drskosti na opšti zahtjev boraca strijeljan. Među našima bilo je drugova koji su nosili brade, i pošto je Nikola Draganić, naišavši na Lacu, bio uhvaćen za bradu i dobro prodrman, odlučeno je da se brade ubuduće ne nose u našem Bataljonu.

Glogovac i ona dva mladića kuhara rekli su da žele ostati u Bataljonu, što im je dozvoljeno, ali su, prvom prilikom, odbjegli u četnike za vrijeme puča.

Svi poginuli četnici sahranjeni su zajedno, a Bošnjak posebno. Nakon nekoliko dana Trbonjina Udarne desetina prenijela je Bošnjaka u Zaborane, odakle ga je njegov brat saonicama prenio u rodno selo i sahranio.

Četnička organizacija, koju je stvarao Soškić, povukla se u strogu ilegalnost i veza je održavana samo između najpovjerljivijih, a oni su održavali vezu sa četnicima u Nevesinju, Mostaru i Konjicu i »čekali svoje vrijeme«. Smatrali smo da je likvidacijom Soškićeve grupe likvidirano i četništvo na našem terenu. Umjesto da se istraži gdje je Soškić sve bio i ko su mu bili jataci i saradnici, mi smo zatvorili i oči i uši i postali »ćoravi i gluhi bataljon« kad je riječ o četništvu na našem terenu, što će nam se uskoro grdno osvetiti.

Likvidaciju Soškića²⁰ i četvorice njegovih pratilaca pozdravili su svi poštteni ljudi, a pročetnički elementi počeli su proturati krilaticu »Partizani ubijaju i Srbe!«

Početak marta postavljen sam za komesara čete u Zaboranima, gdje sam zatekao Iliju Kukića, komandira, Mirka Bjelicu, zamjenika komandira, i Novicu Glogovca, zamjenika komesara čete. Sekretar partijske ćelije bio je Boro Radan. Zatekao sam i veću grupu poznatih drugova iz Mostara. Otpočeo sam sa sastancima po vodovima, koji su bili dislocirani u Zaboranima. Dramiševu i Zerajića Barama. U selima Zivanj i Grdača imali smo seoske straže, koje smo pretvorili u desetine, gdje su upućeni na politički rad Sefik Vila i Kemal Kadić. Sastanci s borcima u početku su nekako išli, ali seoske konferencije, osim pojedinačnih razgovora i razgovora s manjim grupama, nisam zakazivao. Ne znajući kako da vodim konferenciju, iako mi je to komesar Bataljona Vasko Gnjatić objašnjavao, odlučio sam da pođem u Glavatičevo i zamolim Mustafu Pašića, starog radničkog tribuna i iskusnog komunistu, da dođe kod nas i održi konferencije sa mještanima u selima Luka i Zaborani. Pašić je prihvatio moje obrazloženje i odmah sa mnom pošao u četvu. Na zakazanim konferencijama, koliko sam god pratio izlaganje i sadržaj Pašićevih govora, još više sam obraćao pažnju na njegovu neposrednost i lakoću kojima uspostavlja kontakt sa prisutnim seljacima. Interesantni su bili njegovi duhoviti odgovori na postavljena pitanja. Održane Pašićeve konferencije bile su moje prve lekcije za politički rad u selu, za što sam mu se od srca zahvalio i ispratio ga na povratku skoro do Glavatičeva.

Velika novost u svim četama i kod svih mještana bila je zamjena dvojice zarobljenih italijanskih inženjera za Franca Novaka, člana Okružnog komiteta KPJ za srednju Hercegovinu, koji je bio uhapšen u Mostaru, i porodicu Pere Bilića, poznatog komuniste iz Jablanice, inače borca u Bataljonu. Porodicu Bilić držali su Italijani kao taoce u mostarskom zatvoru. Zamjena zarobljenika izvršena je 21. marta. U ime Bataljona zamjenu je obavio Rade Spanac, komandir 1. čete u Bijeloj, a u ime Italijana jedan njihov major. Oba su u pratnji imali po jednu desetine boraca. Rade je svoju desetine opremio najboljom odjećom i obućom u četi i uvjezbaao kako da se ponašaju i pozdrave kad se sretnu sa Italijanima.

Prilikom susreta naši borci su pozdravili stisnutom pesnicom, a Italijani fašističkim pozdravom, ispruženom rukom. Došlo je do razgovora između Rade i italijanskog majora. Rade je upozorio Italijane da su Franc Novak i porodica Bilić neuhranjeni i mršavi pokazujući pri tom na italijanske inženjere kako lijepo izgledaju. Major je samo slegao ramenima. Zatim mu je Rade rekao da Italijanima nije mjesto u Jugoslaviji i da se trebaju vratiti u Italiju, a major je na to govorio da su donijeli slobodu i kulturu, da predstavljaju veliku vojnu silu i nagovijestio da se izvode

pripreme za ofanzivu naglasivši: »Vidjećete šta će biti kroz dva-tri mjeseca!« Rade mu je odgovorio: »Mi ćemo se boriti, vama gradovi, a nama sela, planine i šume.«

Nakon razgovora italijanski inženjeri su prešli svojim, a Franc našima. Otac Mate i majka Ana braće Bilić, predratnih komunista, bili su starci, oboje od oko 70 godina. Molili su Mirka da se s njima vrati kući, jer im je dosta maltretiranja po zatvorima, na što je on pristao. Porodica Bilić ostala je među Italijanima izjavivši da se vraćaju kući u Jablanicu. Kasnije je Franc pričao kako su ga prije zamjene u zatvoru Italijani nagovarali da se vrati u Mostar, da mu garantuju život i da će se moći baviti svojim zanatom. Sigurno je da su takvi razgovori vođeni i sa porodicom Bilić, posebno s Mirkom.

Nakon kraćeg odmora Franc je upućen za sekretara partijske ćelije u 1. četu u Bijeloj.

Tom razmjenom je ugled Bataljona u narodu porastao jer je to i bila prva razmjena zarobljenih neprijateljskih oficira sa zatvorenim pripadnicima NOP-a u Hercegovini. Mislimo da se tada moglo postići i više da je partijska organizacija u Mostaru tražila i izvjestan broj interniraca s otoka Mamule za zarobljene Italijane. Nije poznato zašto je to izostalo, iako je Stab Bataljona čekao na odgovor više od dva mjeseca.

Ustaška milicija iz Gornjeg nevesinjskog polja napala je 25. marta naše položaje kod sela Luke i uspjela da iznenadi naš vod. Borba je trajala nekoliko sati i intervencijom naših vodova sa Dramiševa i Zaborana neprijatelj je uz gubitke odbačen u svoja sela. Tom prilikom poginuli su borci:

MIJO TELEBAK.
MILE ZUROVAC,
ILIJA ZERAJIĆ i
RISTO ZERAJIĆ.

Sva četvorica bili su seljaci iz Luke.

U izvještaju Zapovjedništva oružničkog krila Mostar, koji je upućen Komandi italijanske divizije, pored ostalog, kaže se:

»26. marta 1942. godine prije podne, od strane partizana izvršen je žestok napad na selo Vrdolje, kotar Konjic. Milicioneri koji su bili u zajednici sa oružništvom razbjegli su se po okolnim visovima i nisu poprimili borbu, već jedino sedam oružnika sa nekoliko milicionera, koji su se pred mnogo nadmoćnijom silom povukli u selo Džepe i zauzeli položaj. Selo Vrdolje je po partizanima zauzeto.«⁻¹

Tu akciju izvela je 3. četa sa Blaca, zaplijenivši nekoliko pušaka i prošavši bez vlastitih gubitaka.

Početkom aprila odlazi Nenad Vasić u pratnji Petra Krajine. Vasilija Masle i Pavla Neimarevića preko Zijemalja i Podveležja u Operativni štab za Hercegovinu i južnu Dalmaciju. Na zahtjev Operativnog štaba, zbog velikog broja ranjenika sa Nenadom je otišao dr Safet Mujić. Cilj odlaska bio je podnošenje izvještaja o stanju u našem Bataljonu i situaciji na terenu, te sagledavanje mogućnosti daljeg razvoja ustanka na našem prostoru. Nenad se kratko zadržao u Operativnom štabu i vratio se s pratnjom i desetak drugova, na čelu sa Đakom Kundačinom, koji su uključeni u Udarnu četnu.

Nenadu su ne samo potvrđena ranije data ovlaštenja već je i prošireno pravo odlučivanja o životu i smrti prestupnika u našem Bataljonu i na terenu.² Kroz svoje buduće ponašanje on će izrasti u neprikosnovenu vojnu i političku vlast u Bataljonu i na terenu. Upoznavši se sa oštrim mjerama koje je primjenjivao Operativni štab prema petokolonašima i kulacima na terenu istočne Hercegovine, Nenad je bio oduševljen i povratkom u Bataljon takve mjere pokušao je prenijeti i na nas kritikujući naš oportunitizam. Mi nismo prihvatili stavove da treba likvidirati potencijalne neprijatelje, nego samo dokazane saradnike okupatora i domaćih izdajnika, četnika i ustaša.

Na našem terenu tih dana su likvidirana dva četnička saradnika, izrazita petokolonaša, Lazar Račić, bivši seoski knez u Zijemljima, i Obrad Kilibarda, bogatiji seljak iz Luke. Račić se povezao sa četničkim glavešinama u Mostaru, kojima je slao izvještaje o stanju na terenu i Bataljonu, što je na saslušanju priznao, te je osuđen na smrt. Kilibarda se povezao sa četnicima u Nevesinju i otvoreno pronosio njihove stavove, te je i on likvidiran. Strijeljan je i Vaso Kilibarda, žandarmerijski narednik, jatak Soškićev, izraziti šovinista i neprijatelj NOP-a. To su jedini mještani Srbi petokolonaši koji su ubijeni na našem terenu do četničkog puča.

U selu Krstac kod Jablanice hodža Derviš Nezirić dijelio je ustaške letke po selima i nagovarao omladinu da stupa u ustaše. Hodža je uhvaćen, suđen i strijeljan krajem 1941. godine. U isto vrijeme Mustajbeg Hadžihuseinagić, posjednik iz Konjica, šalje so. gaz, opanke i drugi materijal u Bataljon, da bismo preko konjičke organizacije, u martu, dobili obavijest kako Mustajbegu prijete opasnost od hapšenja. Stoga on dolazi na slobodnu teritoriju, gdje održava sastanke i izjašnjava se za NOP* ali usput stvara jatake u cilju formiranja pročetničke muslimanske milicije. Njegov rad. po odluci Štaba Bataljona. pratio je Sefik Obad, koji

uspijeva uhvatiti dva njegova izvještaja, upućena Mustafi Pašiću i Ismetu Popovcu, četničkim prvacima u Mostaru. Prilikom pokušaja bjekstva u Konjic Mustajbeg je uhvaćen, suđen i strijeljan.

Početkom aprila Vasić je sa Štabom Bataljona razradio ideju da se formira Mostarski partizanski odred, u čijem bi sastavu bio Mostarski bataljon na terenu Zijemalja, Podveležja i Raške Gore, i Konjički bataljon na prostoru Glavatičeva, Blaca i Bijeje.

Velika slobodna teritorija sa pet teritorijalnih i jednom Udarnom četom, kao i brojnost Bataljona, koji je imao oko 450 boraca, otežavali su komandovanje i organizaciju borbenih dještava.

U cilju pripremanja realizacije tog plana upućeni su na rad u Podveležje radi priprema mobilizacije Mustafa Muja Pašić, Salko Fejić i Muhamed Momić Hodža. Oni su vodili razgovore s mještanima i održavali konferencije po selima, organizujući narodne odbore.

Na kraju svoje političke djelatnosti, sredinom aprila, drugovi su zakazali konferenciju predstavnika svih sela u Podveležju, na koju su došli najviđeniji ljudi, osim iz sela Kokorine. Kurira Ibru Pucu, upućenog u Kokorinu, koji je bio krajnje odan NOP-u, sačekali su žandar Stanko Vlahić iz sela Kamene i Jusuf Catić, ustaša iz sela Žulja, i ubili ga. Na konferenciji potvrđena je spremnost Podveležaca:

- da nastave pružati svu moguću pomoć partizanima;
- da garantuju bezbjedan izlazak grupa iz Mostara za Bataljon. prolaz kurira i jedinica kroz podveleška sela;
- da nabavljeno oružje predaju partizanskim jedinicama.

Seljaci su izrazili bojazan da će im popaliti sela a njih poubijati okupator, ustaše i domobrani, a što se tiče mobilizacije neka se izvrši na bazi dobrovoljnosti kad dođe vrijeme za nju.²¹¹

Bjelimička ustaška milicija u proljeće 1942. godine bila je vojnički dobro organizovana i naoružana, te kreće u napad na našu slobodnu teritoriju, potpomognuta ustaškom milicijom iz Zagorja i žandarima sa njihove teritorije. U toku 6. aprila Neretvu prelaze dvije kolone. Jedna, od oko 50 milicionera i žandara, kreće ka selu Janjini, gdje se nalazila naša desetina, a druga, znatno veća, od oko 150 milicionera i žandara, podijeljena u dvije grupe, upada u sela Grdaču i Zivanj, gdje pale kuće i pojate izgoneći žene, djecu i nekoliko staraca, od kojih su oko 15 pobili. Vidjevši dugačke kolone ustaške milicije, naše desetine iz tih sela su se uz pripucavanje razbježale po šumi, a politički delegati u Zivnju i Grdači Ljubo Semiz (smijenio Sefika Vilu) i Kemal Kadić uspjeli su se izvući u Seljane i priključiti četi.

U toku sutrašnjeg dana neprijatelj kreće u borbenom poretku na Seljane, gdje nakon duge i uporne naše odbrane uspijeva potisnuti našu četvu na položaje ispred sela Dramiševa. Milicioneri su spalili nekoliko, kuća i pojata u Seljanima. Kod nas se zatekla Udarne desetine Mehmeda Trbonje, koja je zauzela pogodne položaje iznad sela i onemogućila svako kretanje napadačima. U napadu je učestvovala i ustaška milicija iz Gornjeg nevesinjskog polja. U toku dana stiže na naše položaje Udarne četa sa komandantom Bataljona Šatorom. Primijetivši pojačanje i nemogućnost bilo kakvog nastupanja, milicija se izvlači preko Neretve u Bjelimiće i u pravcu Kruševljana. Te noći krenuli smo ka Seljanima i nismo naišli ni na kakav otpor. Pored jedne kuće sa grupom boraca našao sam ubijenog Mirka Bjelicu, zamjenika komandira naše čete, seljaka iz Česima, kome su ustaše odsjekle glavu i odnijele je u Bjelimiće, a zatim je poslale ustašama u Konjic.

U borbi na Seljanima poginuli su:

MIRKO KILIBARDA,
MITAR KILIBARDA i
VASO KOSTIC.

Sva trojica su seljaci iz Seljana kod Nevesinja.

Na Dramiševu je poginuo Strailo Andrić, seljak sa Boraka.

Kolona milicionera i žandara, prešavši na gazu Neretvu, pred zoru je u Janjini opkolila kuću, gdje se nalazila naša desetine. Otpočela je borba sa brojno nadmoćnijim neprijateljem. Žandari i milicija pozivali su naše borce na predaju, a oni su odgovarali pjesmom i puščanom vatrom kad god bi se neko od neprijatelja pojavio. U toj kući poginuli su:

HUSNIJA KANJE, baštovan, i
MUSTAFA KANJE, radnik, obojica iz Mostara.

Naši borci nastavljaju pružati otpor i iz zapaljene kuće gotovo do posljednjeg metka.

Evo kako zapovjednik Oružničke postaje u Bjelimićima opisuje u svom izvještaju, upućenom Zapovjedništvu 6. oružničke pukovnije, tu akciju:

»Pošto je prilikom borbe u selu Janjini bio vrlo jak otpor iz kuće gdje su se njih 9 bili zabarikadirali i uopće kad su bili pozivani na predaju nisu htjeli da se predaju sve dotle dok kuća nije bila zapaljena i kaŕa je bila kuća zapaljena pucali su iz kuće iako im je vatra sipala za vrat... Borba sa partizanima koja se je vodila u Janjini bila je najgorčeniya bor-

ba koja je vođena ovom prilikom, jer partizani pod cijenu života do posljednjeg sata, minuta, tj. kada je već pola krova od kuće palo i kad nije bilo drugog izlaza skočili su na prozore i u tom času su pohvatani od strane naših oružanih snaga.

Kada su pozvani na predaju, jer da im nema drugog izlaza, tada se je čulo kako u kući govore: 'Mi znamo zašto umiremo i zašto se borimo. Ni jedan od nas ne žalimo umrijeti sa pozdravom Smrt fašizmu, sloboda narodu .. .' Kad su bili uhvaćeni ni jedan nije htio ništa priznati.. -²⁴

U toku borbe naši su ubili 7 milicionera i žandara, čija su imena navedena u izvještaju, i više njih ranili. Ogorčena zbog vlastitih gubitaka, ustaška banda otpočela je prebijanje naših pohvatanih drugova, a zatim su ih vezali i povelili sa sobom ka Bjelimićima. Na Neretvi uspijevaju se svezani otrgnuti i skočiti u vodu:

HILMIJA HAKALO i
ISMET KRESO.

Oni su plivajući, mada svezanih ruku, uspjeli doći u Glavatičevo i ispričati o herojskoj borbi naših boraca u Janjini.

Kad su Hakalo i Kreso skočili u Neretvu, banda je odmah strijeljala:

FEHIMA JACIĆA, radnika iz Sarajeva,
EKREMA JUSUFOVIĆA, desetara, radnika iz Mostara,
MEHMEDA SKOPLJAKA, radnika iz Visokog,
dra LEA STERNA, pravnika iz Sarajeva,
MIRKA TOPALoviĆA, seljaka iz Kule, i
ANTU ZUANICA, đaka iz Mostara.

Borba naše desetine protiv ustaške bande u Janjini uvijek je isticana za primjer novim borcima našeg Bataljona i bila podstrek za herojska djela naših boraca u toku rata.

Mjesni komitet KPJ u Mostaru i Stab našeg Bataljona, koncem marta i u aprilu, organizuju atentate na ustaške i četničke vodeće funkcionere u Mostaru i Konjicu.

Rukovodilac priprema za atentat na Dobrosava Jevđevića bio je sekretar Mjesnog komiteta SKOJ-a Salko Sestić. Atentat je osujećen a veći broj omladinaca uhapšen, među njima i Sestić. Poslije noćnog saslušanja u policiji, gdje je pretučen, Sestić je pokušao pobjeći kad su ga sprovodili u ćeliju, te su ga policajci ubili.

Radmilo Grđić, bivši generalni sekretar Jugoslavenskog sokolskog saveza, došao je u Mostar, u ime Komande četničkih odreda za Bosnu i

Hercegovinu, da organizuje bolju saradnju tih odreda i italijanskih okupatorskih vlasti. Mjesni komitet preko Adema Buća povjerava likvidaciju Grđića kuriru Vasiliju Masli Vasi i omladincu Gojku Uljareviću. Zadatak je da se Grđić likvidira hladnim oružjem. Oni dvije noći bezuspješno čekaju, ali su okolnosti bile takve da se atentat nije mogao izvršiti zbog ličnog obezbjeđenja i italijanskih patrola. Treće noći, 7. aprila, pružila se povoljna prilika. Maslo prilazi Grđiću i sa dva udarca sjekirom obara ga, na zemlju. Kad su vidjeli šta se desilo, karabinjeri su zapucali za atentatorima koji su nestali u noć. Grđića su liječili italijanski ljekari, a on se, nakon ozdravljenja, potpuno pasivizira iz političkog života.

Iste noći izvršen je neuspješan atentat na Stjepana Barbarića, tajnika Velike župe Hum u Mostaru, koji se nalazio u društvu sa policajcem Andrijom Kordićem. Bačena bomba nije eksplodirala. U ponovnom atentatu, 22. aprila, italijanske ručne bombe su eksplodirale u njegovoj neposrednoj blizini, ali Barbarića nisu ni ranile. Kao sumnjivi bili su uhapšeni braća Husnija, Muharem i Ahmed Rebac. Dvojica braće su pušteni jer nije bilo dokaza, a Ahmed, sekretar MK SKOJ-a, predan je italijanskim vlastima i interniran. Atentatori su, inače, bili skojevci Salko Baraković i Atif Đukić Beli.

Nakon atentata na Grđića i Barbarića pohapšeno je tridesetak omladinaca koji su potom internirani u italijanske logore.

Stevo Gatalo, borac Zijemaljske čete, seljak iz Potoka, javio se da ubije ustašu Ivana Doku u Bijelom polju. Gatalo je 18. aprila sačekao Doku i razoružao ga, ali kad su krenuli, Doko je oteo Stevi pušku i ubio ga. Ustaše su istog dana u znak odmazde ubile i Stevinog oca Uroša.

Stab Bataljona donosi odluku da se likvidira Ferhat Kurtović, trgovac u Konjicu, koji je bio glavni inicijator formiranja ustaške milicije u Bjelimićima. Zadatak je postavljen Komandi 1. čete u Bijeloj. Četa je prethodno prikupila podatke o kretanju Kurtovića preko Vinka Borasa, sekretara partijske ćelije u Konjicu. Rade Spanac upućuje Mehmeda Tasu sa Safetom Alagićem u Konjic na izvršenje zadatka. Oni su se smjestili u Safetovu kuću, odakle je Taso u toku dana izašao da osmotri pravac Kurtovićevo kretanja kad se noću vraća kući, te da upozna okolne prilike na ulici i predvidi mogućnost bjekstva ka slobodnoj teritoriji. Pri prvom mraku 19. aprila Taso je izašao na ulicu, i kad je Kurtović sa Muhamedom Sofom naišao, prišao im je i upitao: »Ko je od -vas gospodin Ferhat-beg Kurtović?« Dobio je odgovor: »Ja sam!« Taso je odmah opalio četiri metka iz pištolja i ubio ga. Sofo je nadigao dreku, a Taso mu je do-

viknuo: »Evo i tebi kad si takav«, i opalio dva metka koja su ga teže ranila. Zatim je Taso žurno nestao u mrak i sretno došao u svoju četu.²⁵

Naša 2. četa iz Glavatičeva izvršila je, 19. aprila, skupa sa Udarnom četom, napad na selo Dužane. Napad je bio iznenađan i energičan. Tom prilikom ubijeno je 6 milicionera i zaplijenjeno 8 pušaka i nešto municije.

Sredinom aprila premješten sam u 5. četu na Zijemlje za komesara čete. Zamijenio me Drago Simić, do tada komesar 1. čete u Bijeloj.

Odlukom Štaba Bataljona formira se mješovita taktička grupa za napad na Vrdolje, u čijem sastavu je bila 3. četa sa Blaca, vod 2. čete iz Glavatičeva i Udarna četa. Grupa je brojala oko 90 boraca i njom je komandovao komandant Bataljona Šator. Napad na selo izvršen je u svitanje 17. aprila, znatno kasnije od predviđenog vremena zbog kašnjenja jedinica. Neprijatelj je pružao jak otpor iz kuća, te je izostao partizanski juriš. Naše položaje tukla je artiljerija iz Konjica. Trbonjina Udarna desetina uspjela se jedina prebaciti uz ograde blizu sela, a svi drugi ostali su na ivici šume. Borba se vodila cio dan i u sumrak naši su se povukli noseći poginule:

NIKOLU LAMBIČA, mitraljesca, seljaka iz sela Borci, i

FRANCA STRMOLU, španskog borca, radnika iz Tržišća kod Novog Mesta.

Imali smo i nekoliko ranjenih drugova.

Neprijatelj je imao 3 poginula i 6 ranjenih, prema podacima koji su stigli iz Konjica.²⁶

Odlaskom dra Mujića situacija se kod nas, u bolnici, pogoršala, stizali su i novi ranjenici, te je Stab Bataljona razmatrao kome od ljekara u Mostaru da se obrati neka dođe u Bataljon. Najpovoljnija ličnost bio je hirurg Isidor Papo, mlad i neoženjen, a saradnik NOP-a. U Mostar je poslat Salko Fejić koji je, uz dobrovoljni pristanak, izveo Papu u naš Bataljon. Fejić je forsirao Papin izlazak govoreći mu da imamo puno ranjenika i da je među njima i Slobodan Princip Seljo, što nije bilo tačno. Papo je došao u mantilu, sa šeširovom i leptir-mašnom, što je ubrzo odbacio i postao vojni ljekar koji će steći slavu velikog ratnog hirurga, Njegova briga za ranjenike i bolesnike uzvracena mu je poštovanjem i zahvalnošću svih boraca kojima je spasao život u teškim godinama rata, na slavnim putu do slobode.

Tih dana u Bataljon je stigao Adem Buć, koji se, nakon hapšenja, prilikom sprovođenja u policiju, otrgnuo agentima i pobjegao. Po dolasku u Bataljon Adem je upućen na politički rad na terenu 3. čete, u Blace.

Vodeći stalne borbe, Bataljon je trošio municiju i mnogi borci su ostali sa po pet do deset metaka. Štab Bataljona dobio je poruku Operativnog štaba da su i njihovi borci skoro ostali bez municije i traže da im je pošaljemo u granicama svojih mogućnosti. Nenad i Štab pozivaju Mehmeda Trbonju, Mustafu Ćemalovića Ćimbu, Zivka Papu Henćija i Hasana Zahirovića Lacu na konsultaciju kako da se dođe do municije. Trbonja je odmah predložio da se uđe u Sjeverni logor u Mostaru i iz magacina pokupi municija. S prijedlogom se Štab saglasio, i oni su isti dan krenuli na zadatak. Na putu iz Dobrča za Mostar grupa je sreća Rifata Frenju, Martina Raguža i Aliju Muratbegovića Šicu, koji su se nakon izvršenih zadataka vraćali u Bataljon. Svi zajedno krenuli su grad. Sa Henćijem su pošli Laća i Ćimba kod njega kući, a ostali su se smjestili u baze na Carini. U toku dana dogovoreno je sa Omerom Ciberom Begom, koji je radio u njemačkoj radnoj organizaciji TODT da kamionom izbace municiju nakon izvršene akcije u logoru. Sa Muhamedom Bostandžićem, baštovanom, koji je radio u Sjevernom logoru, dogovoren je način dolaska do magacina municije i kako izbjeći straže.

S prvim mrakom 21. aprila 1942. grupa se iskupila i krenula na zadatak, po municiju. U magacin se ušlo preko krova. Drugovi su iznijeli 22.500 metaka u 15 sanduka i 7 neispravnih pušaka.²⁷ Municiju i puške prenijeli su u kuću Henćijevog brata u blizini logora. Za cijelo vrijeme akcije padala je kiša kao iz kabla i spirala tragove naših boraca, »provalnika«, posebno one koji su vodili kući porodice Papo.

Trbonja je naredio da Frenjo, Muratbegović i Raguž odmah krenu u Dobrč i ponesu po jedan sanduk municije, koristeći noć i kišu, da bi se bar nešto spasilo ako dođe do otkrivanja skloništa ili zapljene za vrijeme prevoženja. Arap je takođe dobio zadatak da pođe u Dobrč i mobilise seljake koji će s konjima kod tvrđave čekati dolazak kamiona.

Ciber je oko podne dovezao kamion u koji su utovarene puške i municija. S njim su krenuli i Trbonja, Laća i Henći ka Dobrču. Trbonja je obukao bluzu njemačkog šofera, koja se zatekla u kabini, sjeo pored Ćibera i svi zajedno s dragocjenim tovarom krenuli su iz grada. Uz put su sretali italijanske patrole, ali niko nije obraćao pažnju na »njemački kamion« sa tablom »proba«. Municija je iz kamiona iskrcana u fortici, starom austrijskom utvrđenju u blizini Dobrča, natovarena na konje i prenijeta na Boračko jezero.

U Mostaru je nakon nestanka municije iz logora nastala opšta uzbuha i otpočela potraga za provalnicima. Brzo se pronio glas da su partizani upali u logor i odnijeli municiju, čemu su se građani radovali, a

neprijatelja i njegove sluge podilazio je strah da su naši sposobni za sve, čak i za akcije na granici nemogućeg. Svi borci i mještani ponosili su se izvedenom akcijom, a stariji ljudi i žene, kad su slušali kako je akcija izvedena, krstili su se govoreći: »Bože dragi, je li to moguće?« i radosno uzvikivali: »Živjeli nam naši junaci!«

Operativnom štabu u istočnoj Hercegovini upućeno je 10.000 metaka a 1. proleterskoj brigadi 7.500 metaka. Karavan je krenuo uz pratnju jednog voda na čelu sa komandantom Šatorom, koji je municiju predao Slobodanu Sakoti u Rabini. Preostali dio municije podijeljen je našim četama.

Stab Bataljona je svoje potrebe za raznim materijalom takođe rješavao slanjem boraca u Mostar sa zadatkom da provaljuju u nadležstva i radnje neprijateljski raspoloženih trgovaca. Tako je opet vraćena u grad, ojačana, ona ista grupa, koja je iznijela municiju iz Sjevernog logora. Trbonja je zadržan da nastavi rukovođenje svojom desetinom.

U grupi su bili:

MLADEN BALORDA, vođa grupe,
MUSTAFA ČEMALOVIC CIMBA,
RIFAT FRENJO,
ALIJA MURATBEGOVIĆ SICE,
ZIVKO PAPO HENČI,
MARTIN RAGUŽ i
HASAN ZAHIROVIĆ LAČA.

O smještaju grupe u Mostaru brinuo se Hamid Vuk, a Safet Džinić obezbjeđivao je saradnju sa mjesnom organizacijom. Izvedeno je više noćnih akcija u kratkom vremenskom razmaku:

— Iz Doma narodnog zdravlja odnesene su dvije vreće vate, kanta vazelina, sterilizator i nešto sanitetskih instrumenata, četiri vreće brašna, kanta ulja i sanduk šećera. Prehrambene artikle preuzeo je Safet Džinić za ishranu boračkih porodica i ilegalaca, a sanitetski materijal otpremljen je u Dobrč;

— U tekstilnu trgovačku radnju Salih-age Demirovića, u centru grada, na Tepi, grupa je upala preko krova, obukla se u nova odijela i u vreće natrpala razne odjeće i zatim skladište odjeće u podrumu polila benzinom i zapalila ga. Sa svojim tovarom grupa je napustila radnju i otišla u kuću porodice Papo, gdje su s krova kuće posmatrali visok plamen koji je zahvatio zapaljenu radnju;

— U kafani »Lira« na Carini pokupljeno je oko 150 stolnjaka za zavoje, nešto kuhinjskog pribora i alkoholnih pića za bolnicu na Borcima;

— U Paherovoj knjižari uzete su dvije vreće papira i raznog pisanećeg pribora za škole na slobodnoj teritoriji.

Slične akcije izvodila je i omladina grada u cilju snabdijevanja naših porodica i Bataljona hranom i raznim potrepštinama.

U toku boravka obje grupe, Trbonjine i Balordine, većina njih zadržavala se u kući porodice Papo, u kojoj se Henćijeva majka Tereza brinula za ishranu drugova, a njen sin Isidor održavao je vezu sa organizacijom i članovima grupe koji su se krili na Carini. Bila je to divna porodica neustrašivih i brižnih ljudi, a Tereza je bila u pravom smislu partizanska majka.

Radi dogovora o napadu na Bjelimiće oko 25. aprila Nenad Vasić, u pratnji Udarne desetine Mehmeda Trbonje, odlazi u Kalinovački partizanski odred, gdje se sastaje sa Radom Hamovićem, komandantom Odreda. Dogovoreno je da se Konjički bataljon ojača jednim dobrovoljačkim bataljonom Kalinovačkog odreda i da zajedničkim snagama razbijemo ustašku miliciju u Bjelimićima i povežemo naše slobodne teritorije. Nenad je obećao da će poslati 1.000 metaka u Kalinovački odred. Po obavljenom dogovoru Nenad se vratio u Bataljon.

Koncem aprila došli su Vaso Miskin, član Pokrajinskog komiteta, i Muhamed Grebo na našu teritoriju. Održani su sastanci Biroa i Štaba Bataljona, sagledana je vojno-politička situacija u Bataljonu i na terenu. Izvršeno je razdvajanje partijske organizacije u Bataljonu od organizacije na terenu. Za sekretara Partije u Bataljonu postavljen je zamjenik komesara Remzija Duranović, a za sekretara Sreskog komiteta Franc Novak. Partijska organizacija Bataljona za svoj rad postala je odgovorna Sreskom komitetu. Otpočelo je organizovanje partijskih ćelija i aktiva SKOJ-a na terenu. Miskin i Grebo obišli su partijske ćelije u četama, davali su uputstva za poboljšanje rada u jedinicama i na terenu.

Sagledani su problemi u organizaciji i radu organa narodne vlasti te je u cilju objedinjavanja aktivnosti opštinskih narodnooslobodilačkih odbora u Glavatičevu, Blacama, Borcima i Zijemljima formiran Sreski narodnooslobodilački odbor sa predsjednikom Nikolom Draganićem i sekretarom inž. Fazlijom Alikalfićem. Objedinjen je i rad organizacija AFŽ-a formiranjem Sreskog odbora sa predsjednicom Olgom Previšić i sekretaricom Zorom Dragić. Svi ti zadaci izvršavani su do prve polovine maja, nakon odlaska Miskina i Grebe iz Bataljona početkom maja.

Miskin i Grebo upoznati su i sa slabostima u životu i radu pojedinih rukovodećih ljudi, posebno s negativnim pojavama u Štabu Bataljona, o čemu je već bilo riječi. Oni su ponijeli loše utiske o Bataljonu,²⁸ pogotovo zbog političke neaktivnosti njegovog rukovodstva.

Zbog neodazivanja Podveležaca da mladi stupe u Bataljon i straha da se mještani pod rukovodstvom bogatijih seljaka ne okrenu prema ustaškoj vlasti i formiraju miliciju, na prijedlog Mustafe Pašića i Muhidina Bašagića Agera odlučeno je da se razoružaju podveleška sela. Početkom maja u Podveležje dolaze Vasić i Duranović s Udarnom četom i zajedno s našim vodom Džemala Dizdara otpočinje razoružavanje sela. Prikupljeno je desetak pušaka, većinom starih, austrougarskih. Kad su zatražili pušku od Omera Maksumića, on je rekao: »Sa svojom puškom idem i ja«, i stupio je u Bataljon. Omeru se pridružio i Hasan Juklo.

Ta akcija bila je totalan politički i vojni promašaj. Seljaci su bili kivni na nas, ali su u ogromnoj većini nastavili saradnju s nama, posebno mještani u Dobrču.

Muslimanska sela Podveležja, posebno Dobrč, sa većinom stanovništva bila su opredijeljena za NOP, što se može zahvaliti njihovom osloncu na Muslimane Mostara. Seljaci su govorili našim očevima u gradu: »Mi ćemo s vama, pa šta nam bog da.« Mnoge porodice bile su spremne na svaku žrtvu, a svojom saradnjom s partizanima isticale su se porodice Ibri Corića, Selima Đulimana, Ibri Goste, Ahmeta Jašarevića, hodže Halila Krhana, hodže Ahmeta Smajkića, supružnici Halil i Fata Lulić i druge. Oni su bili kuriri, njihove kuće pretvorene su u partizanska svratišta, a često su svojim konjima dogonili iz Mostara razni materijal, posebno so i hranu za naše grupe u Dobrču, ili su konjskim tovarima prenosili oružje i municiju do Štaba Bataljona.

Komandant Kalinovačkog partizanskog odreda Rade Hamović, izvještavajući 20. aprila 1942. Vrhovni štab o likvidaciji ustaškog uporišta Borča, navodi:

»Po padu Borča Operativni štab Hercegovine nije prestao goniti ustaše do Konjica, već da za osam — deset dana oni udare na Fazlagića Kulu pa onda ka Bjelimićima i Rakitnici koji su na leđima naših snaga.

Da Kalinovački odred očisti sve do Glavatičeva i da se povežemo sa Konjičkim odredom, a Operativni štab Hercegovine sa Crnogorcima da likvidira Fazlagića Kulu.

U sastavu Miljevske dobrovoljačke bataljona jer 1. i 2. četa, Miljevske-dragečevske i Obaljske, nijesu izvršile zadatak na Borču, dodata im je Fočanska 3. četa.

Dobrovoljački bataljoni su se pokazali nesposobni za borbu, ima mnogo znakova javne sabotaze, nesvjesni su i nepouzdati. Mišljenja sam da se očiste svi dobrovoljački odredi, potreban broj razoruža i postrjelja, a postavi odgovorniji komandni kadar .. .«²¹

U cilju zajedničkog napada Kalinovačkog odreda i našeg Bataljona na Bjelimiće Hamović upućuje na naš teren Miljevski dobrovoljački bataljon,³⁰ koji stiže u Glavatičevo 6. maja. To je bio 4. bataljon Kalinovačkog partizanskog odreda. Bataljon je brojao oko 150 boraca, većina sa prišivenim komadićem srpskei trobojnice na kapama, dok su ostali imali petokrake zvijezde. U bataljonu je bilo nekoliko drugova i drugarica iz proleterskih brigada i iz Sarajeva, koji su sa članovima KPJ i SKOJ-a činili političko jezgro.

Vojno-političko rukovodstvo tog bataljona činili su:

DOLE VUKOVIĆ, komandant,
MILOJKO FILIPCEV LALA, komesar;

u 1. četi: RADE JANJIĆ, komandir,
i SVETISLAV NEŠIĆ, komesar;
u 2. četi: ĐURO MRGUD, komandir,
i OBREN VUKADIN, komesar;
u 3. četi: OBREN IVANOVIC, komandir,
i JOVAN HADŽIĆ, komesar.

Oni su bili jedini članovi KPJ u bataljonu. Bilo je i desetak članova SKOJ-a.

U sastavu 1. i 2. čete¹ bili su mještani Miljevine i okolnih sela, a 3. čete, formirane koncem aprila, izrazito pročetnički orijentisani bivši trgovci i trgovački sinovi iz Foče.

Neprijatelj je otpočeo III ofanzivu protiv naših jedinica u istočnoj Bosni prije polaska bataljona iz Miljevine na naš teren, o čemu se u našem Bataljonu već pričalo. Nakon odmora, poslije par dana, Bataljon je postrojen i Salko Fejić je upoznao borce da zbog novonastale situacije u neprijateljskoj ofanzivi privremeno odustajemo od napada na Bjelimiće i da će Miljevski bataljon, po dogovoru sa njihovim komandantom i komesarom, do daljnjeg ostati na našem terenu. Stavljeno je do znanja starijim borcima da se mogu vratiti kući. Javilo se oko 25 starijih i oženjenih boraca koji su, po odobrenju njihovog Štaba, sutradan krenuli u svoj kraj.

Cete su potom ovako raspoređene:

1. četa u Zijeplje,
2. četa ostala je u Glavatičevu,
3. četa u Bijelu, gdje se po dolasku preko pojedinaca povezuje sa pročetničkim mještanima i borcima naše čete.

Po dolasku na nove lokacije povremeno su se javljale grupice i pojedinci, pod ovim ili onim izgovorom, da moraju kući, i odlazili su, tako da je brojnost četa do konca maja spala na oko 30 boraca.

U našu 5. četvu na Zijeplje došla je 1. četa jačine od oko 40 boraca. Odvojeno je desetak boraca koji su uključeni u sastav voda Džemala Dizdara u Podveležju, a ostali su upućeni na Porim i Dnopolje. Osipanje, čete je nastavljeno, pojedinci su se javljali da su bolesni te su upućivani u bolnicu na Borke, gdje nikada nisu stigli, jer su odlazili svojim kućama.

Komanda naše čete donijela je odluku da napadnemo Zandarmerijsku stanicu u Podgoranima, u blizini Bijelog polja. Komandir Blagoje Vučurević i zamjenik komesara Dušan Kostadinović sa vodom naše čete i vodom Miljevske čete krenuli su noću 8/9. maja sa Porima. Napad je izvršen u zoru, uz prethodno opkoljavanje stanice. Ubijen je stražar pred stanicom, a zatim se Dušan Kostadinović pod zaštitom puščane i mitraljeske vatre privukao stanici, ubacio bombe i zapalio je. Iz stanice su iskočili preživjeli žandari, što kroz prozore što na vrata, dočekani vatrom naših boraca. Ubijeno je šest žandara a jedan teže ranjen. Njihova su imena navedena u izvještaju Velike župe u Mostaru, 16. maja 1942. godine."

Od naših poginuo je Gavro Janjić, seljak iz Donjeg Budnja kod Kalinovika, a teško su ranjeni Aćim Stanković i Vasilije Zelović. Sva trojica su bili borci Miljevske čete. Lakše je ranjen komandir Vučurević. Prilikom povlačenja našu grupu tukla je artiljerija iz Bijelog polja i avioni sa aerodroma Jasenica kod Mostara.

U toku maja borci su pojedinačno i u manjim grupama slani na zadatke u Bijelo polje.

Početak maja, zbog prestupa u četi, Gojko Dabić, borac Zijepljske čete, rodnom iz Bijelog polja, kažnjen je da izvrši diverziju na pruzi Mostar — Jablanica. Da ne bi Gojko išao sam, samoinicijativno se javio Nijaz Bajat, đak iz Mostara, da će poći s njim i pomoći mu u izvršenju zadatka. Kad su njih dvojica sišli u selo Zeljušu, Dabić je svratio kod Mirka Mavraka, nakon čega su sva trojica krenuli ka pruzi. Dolaskom na Neretvu Dabić i Mavrak su mučki ubili Nijaza i bacili ga u vodu. Poslije oslobođenja oba zločinca osuđena su na dugogodišnju robiju.

Koncem maja napustio je Bataljon Remzija Cevro, što je rezultiralo provalom pojedinih drugova u Mostaru i u logoru na Mamuli. Prije dezerterstva bio je isključen iz Partije.

U toku aprila i maja iz Mostara izlazi više grupa novih boraca. Svi su bili prethodno provjereni na odgovornim zadacima ilegalnog rada u gradu i po shvatanju partijskog i skojevskog rukovodstva položili su ispit te mogu ići u partizane. Samovoljnog izlaza u Bataljon skoro da nije bilo, svaki novi borac morao je dobiti odobrenje da ode u Bataljon.

Koncem maja, na inicijativu Džemala Bijedića, održano je partijsko savjetovanje na Borcima, koje je donijelo sljedeće zaključke:

- u slučaju ofanzive na naš Bataljon zadržati se na terenu planina Velež i Prenj i u tom cilju obezbijediti hranu u tim rejonima;
- pojedince, za koje se zna da su pročetnički orijentisani, razoružati;
- posebnu pažnju obratiti na borce Miljevskog bataljona;
- pojačati politički rad u četama i na terenu;
- ne vršiti zamišljenu reorganizaciju u cilju formiranja Mostarskog partizanskog odreda sa dva bataljona, mostarskim i konjičkim.

Bilo je prijedloga da se Bataljon koncentriše i prede na planine Bitovnju i Zec, s osloncem na prozorski kraj, ali su na Nenadovo insistiranje odbijeni. To bi sigurno bilo najrealnije, što na žalost nismo usvojili.

ČETNIČKI PUČ

U istočnoj Hercegovini III neprijateljska ofanziva počela je 12. maja 1942. pročešljanjem terena sa dvije divizije iz sastava 2. italijanskog armijskog korpusa i četničkim snagama.

U jeku italijansko-četničke ofanzive u istočnoj Hercegovini, sredinom maja, Stab Bataljona upućuje zamjenika komesara Bataljona Remziju Duranovića da uhvati vezu sa Operativnim štabom za Hercegovinu i južnu Dalmaciju. Duranović je dobio zadatak da upozna situaciju kod njih, obavijesti ih o situaciji kod nas i donese direktive za buduća dejstva našeg Bataljona. Remzija, uz pratnju dvojice boraca, kreće preko Podveležja. U Rabini doznaje da su se mnoge naše jedinice osule i da su Italijani sa četnicima preuzeli vlast. Zato se vraća u Stab Bataljona i upoznaje drugove sa dobijenim informacijama.

Tih dana, saznajući za rasulo naših jedinica u istočnoj Hercegovini i Crnoj Gori, o čemu su stizale vijesti i preko veza nekih mještana sa četnicima u Nevesinjskom polju, a na osnovu izvještaja Remzije Duranovića po povratku iz Rabine, došlo je do kritiziranja Milana Šakotića u Udarnoj četi, te je po kazni vraćen u Davidoviće.

Koncem maja Štab Bataljona donosi odluku da se napadne ustaška milicija u selu Lakat i oko njega da bi se vezale i navukle na sebe ustaške, četničke i italijanske snage u cilju pomoći našim jedinicama u istočnoj Hercegovini. Za napad je određena Udarne četa, 5. zijealjska četa, osim osiguranja na Porimu i Prijevorcu, i malobrojna četa Miljevskog bataljona, koja se zatekla na položajima u Dnopolju. Jedinice su se u toku dana iskupljale u Dnopolju, a Nenad Vasić, Ibro Šator i Remzija Duranović sa jednom desetinom 5. čete krenuli su na izviđanje položaja za napad. Još za vrijeme pokreta ka selu Lakat pojedinci, mještani, dezertirali su iz desetine.

Povratkom sa izviđanja Nenad i Štab Bataljona donose odluku da se iduće noći krene u planirani napad na Lakat. Prilikom noćnog marša, negdje na pola puta do Lakta, četnici su pripucali na našu kolonu. U toku marša dezertiralo je opet nekoliko mještana iz Zijealjske i Miljevske čete. Mi smo bili u situaciji da izgubimo međusobno povjerenje jer nismo znali kako će se ponašati mještani i Miljevčani, da li će pucati nama u leđa ili na četnike i ustašku miliciju. Štab Bataljona stoga donosi odluku da se povučemo, čime je akcija propala.

Od Saliha Catića, komandanta ustaške milicije u Gornjem nevesinjskom polju, dobili smo pismo 31. maja, ujutro, upućeno na mene, u kojem nas, Muslimane, izvještava da su Italijani i četnici razbili partizanske jedinice u istočnoj Hercegovini i da nas čeka ista sudbina, jer će nas mještani Srbi izdati i poubijati, da četnici u Zijealjskim primaju oružje i municiju od Italijana preko nevesinjskih četnika i da spremaju napad na nas. Poziva nas, Muslimane, da stupimo u njegovu miliciju da bismo spasili glave i da nam garantira živote.

Istog dana Štab Bataljona je napisao letak »poštenim Muslimanima Nevesinjskog polja«,³² koji je u neku ruku bio odgovor na Catićevo pismo. U letku se pozivaju poštenu Muslimani da priđu nama i da se bore protiv okupatora i domaćih izdajnika, ustaša i četnika, da je Crvena armija s nama i da će oslobođenje donijeti blagostanje svim narodima Evrope. Letak su potpisali Šator i Duranović.

Nakon povratka sa neuspjele akcije na Lakat Nenad sa članovima Štaba Bataljona drži sastanke sa komandama Udarne i Zijealjske čete

u cilju sagledavanja nastale situacije i, u vezi s njom, da se preduzmu odgovarajuće mjere. Donijeta je odluka da se razoruža Miljevska četa i svi sumnjivi pročetnički borci naše Zijemaljske čete.

Nenad, Ibro i Remzija s Udarnom četom obavili su razoružavanje Miljevske čete, a mi ćemo razoružati sumnjive borce u našoj, Zijemaljskoj četi. Nakon razoružavanja Miljevčana jedan vod Udarne čete preuzima položaje na Porimu, a drugi se zadržava u Kušićima. Miljevčani su, dobivši hranu, upućeni u svoj kraj. Šator i Duranović s grupom boraca odlaze u Glavatičevo.

Komanda naše čete sa članovima Partije, koji su se našli u školi, istog dana drži sastanak i po sačinjenom spisku, odmah poslije sastanka, razoružali smo većinu mještana. Prilikom sačinjavanja spiska za razoružanje glavnu riječ imao je Stevo Račić, član KPJ iz zaseoka Dnopolje, koji je u to vrijeme bio član Sreskog narodnooslobodilačkog odbora i zatekao se među nama.

Nakon razoružanja mještana izvršili smo reorganizaciju u četi i formirali dva voda, obezbjeđujući se iz pravca Dnopolja.

U toku sutrašnjeg dana napali su nas odbjegli mještani s grupom četnika, pridošlom iz Nevesinjskog polja. Naš vod i vod Udarne čete sačekali su četnike. Sa kratkog odstojanja otvorili smo paljbu i ranili nekoliko napadača, koji su se nakon našeg energičnog juriša razbježali po šumi i povukli u Donje Zijemlje. Narednih dana četnici su mirovali.

Početakom juna, na lični zahtjev, otišli su u istočnu Hercegovinu:

DUŠAN KANDIĆ, komesar Udarne čete,
MIRKO MISO BULAJIĆ,
MILINKO KOVACEVIĆ,
MILOŠ KRALJEVIĆ i
MILAN SAKOTIĆ.

Za komesara Udarne čete postavljen je Salko Fejić.

U selu Dramiševu su braća Glogovac, Novica, Vaso i Jovan zvani Cole, glavni idejni četnički kolovođa, sprovela potpunu četničku organizaciju. Braća Glogovci bili su najbogatiji mještani, imali su mješovitu radnju i kafanu i bili su vlasnici povećih površina zemlje. Vaso je u prvom svjetskom ratu bio zarobljen u Rusiji, gdje se borio na strani bjelogardejaca, a nama se predstavljao kao crveni. Vaso i Novica, od formiranja čete na Zijemljima, javno su se iskazivali za NOP, što je bio jedan od razloga da su primljeni u članstvo KPJ, skupa sa bivšim podoficerom njihovim rođakom, Ilijom Glogovcem. Sva trojica uvijek su bili među

prvima u svakoj akciji. Soškić je po dolasku na naš teren dugo boravio kod braće Glogovac i pretvorio ih u četničke saradnike, što mi nismo ni kad doznali.

Sredinom maja Novica Glogovac tajno odlazi u Nevesinje, gdje se povezuje sa četničkim vojvodom Petrom Samardžićem i dobiva uputstva za izvođenje četničkog puča.

Početak juna, kad su otpočele borbe naših partizanskih bataljona sa Italijanima i četnicima u Donjem nevesinjskom polju, odakle se čula topovska paljba, Glogovci su unijeli nemir u naš vod na Dramiševu. Otpočelo je odvajanje mještana od boraca »sa strane« i počela se pronositi priča da su partizani u istočnoj Hercegovini razbijeni i da se mještani boje za budućnost sela. Osman Grebo, omladinski rukovodilac, došao je 3. juna u Stab Bataljona i ispričao o čudnim pojavama na Dramiševu rekavši da se boji za budućnost naših drugova. Stab Bataljona, odmah, po kuriru, izvještava Nenada, koji je bio s nama na Zijemljima. Kurir je stigao rano Izjutra 4. juna i Vasić uzima desetinu boraca Udarne čete, kojoj se na ličnu molbu priključuje Pero Lažetić iz Zijemaljske čete. Komandir čete Maksim Kovačević poimenično je odredio sastav desetine, kojoj je na čelu bio Danilo Kovačević. Vasić sa 12 boraca, po kiši, oko podne, stiže u školu na Zaborane, gdje je bila smještena Komanda čete i njen 3. vod. Komandu čete su sačinjavali:

FAHRUDIN ORMAN, komandir,
DRAGO SIMIĆ, komesar,
ILIJA GLOGOVAC, zamjenik komandira (bivši podoficir iz Dramiševa), i
BORO RADAN, zamjenik komesara.

Komandir Orman izvijestio je Vasića o rovitom stanju u četi, a Vasić mu je saopštio da je došao srediti situaciju. Vasić je po kuriru pozvao Novicu i Vasu Glogovca da dođu iz Dramiševa na razgovor u Komandu čete. Novica i Vaso odgovorili su da ne mogu doći i odmah pozvali mještane da razoružaju sve borce sa strane, a zatim da postave zasjedu Vasiću i borcima koji ga budu pratili.

Kad su naši borci došli na ručak, po običaju odložili su oružje u sošku, koja se nalazila u predsoblju, i ušli u sobu, gdje su sjeli za sto da sačekaju ručak. U trpezariju je upala grupa mještana, predvođena Novicom Glogovcem, i s uperenim puškama komandovala: »Ruke uvis!« U isto vrijeme druga grupa je iznijela puške naših boraca iz predsoblja van kuće. Naši su bili potpuno iznenađeni, i goloruki, te im drugo nije preostalo

nego da poslušaju naređenje izdajica. Četnici su vezali naše drugove, a zatim ih zatvorili u podrum i postavili stražu. Nakon toga iskupili su se* svi mještani i krenuli u zasjedu na kolski put. koji je vodio iz Zaborana. da sačekaju Vasića i borce Udarne čete.

Kad se kurir vratio iz Dramiševa, saopštio je da je Novica bolestan, a Vasi da je dijete ujela zmija, stoga da ne mogu doći, te ga mole da on dođe u Dramiševo. Vasić odmah odluči da sa desetinom krene u Dramiševo na razgovor s Glogovćem. Njima se pridružuju Hasan Daupović Škoda, Abdulah Dizdarević Dule i Martin Raguz.

Nadomak Dramiševa, kolskim putem, koji je vodio preko pašnjaka i brisanog prostora, kretala se zbijena kolona desetine i predstavljala idealan cilj četničkoj zasjedi. Na začelju kolone išli su Vasić i Ilija Glogovac. Četnici su pustili našu kolonu da dođe na malo odstojanje, a zatim su otvorili plotunsku paljbu po njima. Čelo kolone, pokošeno mecima, palo je na zemlju, većina je bila smrtno ranjena. Začelje je prileglo i otpočelo pucati. Ranili su trojicu četnika. Odmah zatim, ko je mogao spasio se bjekstvom. Kad je zapucalo, Ilija Glogovac se pridigao i pobjegao. Tom prilikom poginuli su ili su bili teško ranjeni, a zatim pobijeni:

HASAN DAUPOVIČ ŠKODA, službenik iz Ljubuškog,
ABDULAH DIZDAREVIČ DULE, trgovac iz Ljubuškog,
IBRAHIM DZAFEROVIC, radnik iz Mostara,
DANILO KOVAČEVIČ, seljak iz sela Spile kod Nikšića,
RADOSLAV KOVAČEVIČ, seljak iz sela Spilc kod Nikšića,
PETAR LAZETIČ, radnik iz Mostara,
ĐORĐE MUJAČIČ, seljak iz sela Crkvice kod Nikšića,
MILAN NOVAKOVIC, seljak iz sela Crkvice kod Nikšića,
SIMO VUJAČIČ, seljak iz sela Maočića kod Nikšića, i
ALEKSA VUJOŠEVIČ, Crnogorac.

Četnici, predvođeni Novicom i Vašom Glogovćem, otpočeli su gonjenje naših drugova koji su bježali. Vasić i Branko Popadić, lakše ranjeni, stigli su do Zaboranskog potoka i pripucali na četnike, i tom prilikom ubili Luku Glogovca, a zatim se trčeći prebacuju u obližnju šumu. Koristeći nastalu pometnju među četnicima zbog pogibije Luke, uspijevaju se izvuci i u sumrak stići u Glavatičevo. Hilmija Čišić, ranjen u nogu, i Ilija Vujović, lakše ranjen, uspijevaju da se dokopaju šume, gdje pritajeni ostaju do mraka, a zatim pojedinačno silaze u Glavatičevo.

Martin Raguz i Vaso Kovačević jedini su nepovrijeđeni stigli u Glavatičevo.³³

Čuvši pucnjavu na Dramiševu, komandir čete Orman sa nekoliko prikupljenih boraca u Zaboranima, gotovo trčeći odlazi da vidi o čemu se radi i šta se događa na Dramiševu. Na pola puta njegova grupa se susreće sa četnicima i u borbi ginu komandir Orman, inženjer agronomije iz Ljubuškog, i bolničarka Neda Simić, radnica iz Mostara. Ostali borci povlače se kroz šumu pred nadmoćnijim neprijateljem i sklanjaju se u Cesim. Četnici nastavljaju put u Zaborane i opkoljavaju školu, gdje nastaje junački otpor grupe boraca predvođenih komesarom Dragom Simićem i njegovim zamjenikom Borom Radanom. U opkoljenoj školi nalazili su se:

PETAR BOZIC,
MUHAMED CERKIC,
IRFAN CATOVIC,
BRANKO GARDOVSKI,
BORO RADAN,
MILE SERDAREVIĆ,
MEHMED SUKALIC i
IBRO TRČALO.

Oni se junački brane punih trideset sati, narednu noć i sutra cio dan. Poginuli su:

PETAR BOZIC, radnik iz Dretelja kod Čapljine,
MUHAMED CERKIC, radnik iz Mostara,
BRANKO GARDOVSKI, radnik iz Jablanice, i
MEHMED SUKALIC, radnik iz Ljubuškog.

Četnici su zarobili dvije drugarice:

LENKU . . ., učiteljicu iz Srbije, i
. . ., učiteljicu.

One su u Zaboranima i Dramiševu održavale nastavu za djecu mještana. Nakon zarobljavanja četnici su ih strijeljali jer su bile članovi KPJ.

Preživjeli borci su noću 5/6. juna uspjeli pojedinačno da se probiju u Glavatičevo, jer im niko nije došao u pomoć.

Jedan sat nakon pucnjave u Dramiševu stiže Jakov Glogovac sa grupom četnika iz Dramiševa na Zerajića Bare, gdje se nalazio vod Zaboranske čete, sastavljen većinom od mještana Luke i Bara. Vod je obezbjeđivao prilaz slobodnoj teritoriji od' ustaške milicije iz Gornjeg nevesinjskog polja. Četnička grupa ušla je u kuću gdje je vod bio smješten. U kući su zatečeni:

DZEVAD JUSUFBEGOVIĆ. đak iz Prozora,
KEMAL KADIC. đak iz Konjica,
MUSTAFA REPAK. radnik iz Mostara, i
SEFIK VILA. radnik iz Mostara.

Po ulasku u kuću četnici su odmah nasrnuli na njih četvoricu, koji su pružili otpor, ali su ipak savladani i u sobi pobijeni.

Ljubo Semiz, politički delegat voda, i Alija Muratbegović Sice, đak iz Višića kod Čapljine, bili su sa desetinom na položaju, pa kad su čuli pucnjavu u Barama, Ljubo je poslao Aliju da izvidi o čemu se rada. Došavši u Bare, četnici su ubili Aliju čim su ga ugledali. Na taj, opet jedini, pucanj u Barama Semiz napušta položaj i mještane. Ā sām. kroz šumu, stiže u Cesim.

Poslije podne, oko 16 sati. u selo Kruševljane dolazi Jovan Glogovac, koji je ispričao da su u Dramiševu i na Zaboranima pobili dosta komunista i Crnogoraca i razoružali 12 Mostaraca, koji se nalaze u podrumu njegove kuće. Ponudio je da komandir žandarmerijske kasarne Ranko Ivančević pošalje desetak ljudi, preuzme zatvorenike i preda ih Italijanima u Nevesinje. Pošto su mještani taj prijedlog odbili, Jovan se vratio u Dramiševo.

Po Jovanovom povratku u selo sazvano je četničko vijeće pod rukovodstvom Novice Glogovca. koje odluči da razoružane borce pobiju.

Po mraku četnici izvode zatvorenike, odvode ih nakraj sela i strijeljaju:

IBRU ALIKALFICA DUJU. radnika,
MUHAMEDA HADZIOMEROVIĆA SIPU, studenta,
OMERA KLJAKU, radnika.
BRANKA KOSJERINU, službenika.
MUSTAFU KREŠU, radnika,
SALEMA SKIKICA. radnika.
TOMU STIPICA. radnika.
HIDAJETA ŠARICA HIDU, đaka, i
SALKU SEHOVIĆA. baštovana.

Svi su Mostarci.

Mithad Dizdarević Mido, radnik iz Ljubuškog, Abdulahov brat, borac 2. čete, iz Glavatičeva uputio se sam na Zaborane da lično provjeri šta se desilo s njegovim bratom. Usput nailazi na četničku patrolu koja ga ubija.

Četnici su na Zaboranima uhvatili Lazara Zurovca Lulu i pustili ga na slobodu. On se zadržao u nevesinjskim selima, gdje je radio, a zatim ponovo stupio u partizane kad je naišla 5. crnogorska brigada.

Na Dramiševu. Zerajića Barama i Zaboranima ubijen je 31 drug i 3 drugarice.

Nakon oslobođenja Vojni sud u Mostaru i Sarajevu osudio je ubice sa Dramiševa:

GLOGOVAC VASU, na smrt strijeljanjem,

GLOGOVAC NOVICU, na smrt strijeljanjem (objesio se u zatvoru),

GLOGOVAC GLIGORA, na 20 godina strogog zatvora,

GLOGOVAC ILIJU, na 20 godina strogog zatvora,

GLOGOVAC STOJANA, na 18 godina strogog zatvora.

GLOGOVAC GAVRILA, na 15 godina strogog zatvora, a četvorica su osuđena na 4 do 10 godina strogog zatvora.

Četiri dana nakon događaja u Dramiševu stiže naređenje iz Štaba Bataljona da se Udarne četa prebaci sa Zijemalja u Glavatičevo i da na Cesimu ostavi jednu desetinu za obezbjeđenje povlačenja naše Zijemaljske čete. Udarne četa, po dolasku u Glavatičevo, upućena je na okolne visove, na obezbjeđenje od četnika iznad Glavatičeva i Cičeva.

Po odlasku Udarne čete odmah upućujemo Mehmeda Arapa da povuče naš vod iz Podveležja, koji stiže u sastav čete 9. juna. U Dobrču vod je napustio Boro Tica (kasnije prišao četnicima i postao izdajnik).

Ibro Kazazić izostao je prilikom povlačenja voda, vratio se u Mostar, gdje je uhapšen i potom strijeljan na Ovojcima kod Mostara.

Noću 9/10. juna u Komandu čete stižu Božo Skoro i Branko Gašić, koji nam saopštavaju da je Krsto Sušić iz Celebića, komandir voda na Prijevorcu, juče kasno poslije podne iskupio borce i rekao: »Od sada je vod u sastavu četničkih snaga i u toku noći treba očistiti Zijemlje od došljaka, Muslimana i Hrvata, a posebno od članova KPJ.« Uskoro zatim vod je krenuo ka Dnopolju. Pod okriljem mraka Božo i Branko se odvajaju od voda i kroz šumu, gotovo trčeći, stigli su u Komandu čete.

U zoru četnici, mještani, potpomognuti pridošlim četnicima iz Nevesinjskog polja, predvođeni Novicom Mavrakom, žandarmerijskim narednikom i bivšim vodnikom u našoj četi, inače rodnom iz sela Padežine, vrše napad na naše položaje, koje smo zauzeli iznad škole. Dočekali smo ih puščanom i mitraljeskom vatrom i oni su pobjegli prema Dnopolju.

U našoj Zijemaljskoj četi okupilo se oko 80 boraca. Komandu čete sačinjavali su:

BLAGOJE VUCUREVIC, komandir,
ENVER ĆEMALOVIC, komesar,
MLADEN BALORDA, zamjenik komandira, i
DUŠAN KOSTADINVIĆ, zamjenik komesara.
Vodnici su bili DZEMAL DIZDAR, OMER MRGAN i AHMET
PINTUL.

U četi je zavladała tuga zbog pogibije naših drugova i drugarica na Zaboranima. Źalost će nas pratiti i narednih dana.

Sa prostora sela Kušića i Sarice četa je krenula na Bahtijevicu, gdje su otpočele četvorodnevne borbe protiv četnika iz Nevesinja i Zijemalja.

Selo Kušići u tim teškim danima kompletno je bilo na našoj strani, a njegovi borci ostali su među nama. Komanda čete otpustila je oženjene drugove da se vrata kućama i zbrinu porodice. Muslimansko selo Sarica u Zijemljima saradivalo je s nama od početka ustanka i nikad se nije desilo da su ljudi iz Sarice pucali na partizane.

Pred polazak na Bahtijevicu uputio sam Omera Pužića Okicu u Mostar sa kratkim pismom Mjesnom komitetu da ne šalje nove borce i materijal u Bataljon zbog četničkog puča jer se i mi povlačimo sa Zijemalja. Okica je bio vrlo mlad, veliko dijete, živahan, snalažljiv i hrabar omladinac, zbog čega sam ga i izabrao za četnog kurira. Okica je uspio da se probije kroz četničke i ustaške patrole i stigne u Mostar.

U toku borbi sa četnicima na Bahtievici i Ratkameni poginuli su:

SAVO ĐEREM, seljak iz Gornjeg Budnja kod Kalinovika, borac
1. miljevske čete, i
MUHAMED HOJLAS. radnik iz Mostara.

Na insistiranje Nenada Vasića, poslije tragedije na Dramiševu i Zaboranima i otpočetog dezerterstva u našoj i 2. četi u Glavatičevu, on sa komandantom Bataljona Ibrom Šatorom i komesarom Vaskom Gnjatićem kreće na Prenj da izvide mogućnosti boravka Bataljona i moguće pravce povlačenja. U tome se gube dva dragocjena dana. Poslije povratka sa Prenja Vasić i Stab Bataljona donose odluku da se Bataljon koncentriše u rejonu Boračkog jezera i Boraka u nadi da će svi mještani tih sela i Bijele ostati s nama. Radi povlačenja četa 12. juna upućuju se Vasko Gnjatić i Ilija Kukić u Glavatičevo, Ibro Šator na Bahtijevicu i Džema! Bijedić na Blace.

Na Ratkamen dolazi Ibro Šator sa zadatkom da povuče našu i Udar-
nu četu u cilju koncentracije Bataljona na Borcima i daljeg povlačenja preko Boračke drage na Prenj. Prikupljena naša četa spustila se u Čičevo.

gdje se nalazila i Udarne četa. Na putu za Cičevo napali su nas četnici koji su, brzoj intervencijom Omera Mrgana sa jednom desetinom, rastjerali. Na prilazu selu Kuli četnici su iz zasjede ubili:

DUŠANA KOSTADINOVICA, mog zamjenika, radnika iz sela Bačevića kod Mostara, i

VUKASINA ILICA, đaka iz sela Doli kod Bileće.

Teško je ranjen u lakat Ibro Šator.

Mi smo ubili trojicu četnika.

U Kulu je stigla pošta iz Štaba Bataljona za Mjesni komitet u Mostaru. U Mostar je poslat Alija Kreso, koji je sa sobom poveo bolesnog od tuberkuloze Milog Vučetića. Oni su sretno stigli u grad. Vučetić je nakon par mjeseci umro.

Nakon događaja na Kuli dogovorili smo se da sa vodom Ahmeta Pintula krenem na brdo Košutu i osiguram povlačenje naše i Udarne čete, eventualno i povlačenje čete iz Glavatičeva. Rečeno mi je da će me onil na vrijeme povući. Čete su krenule ka Jezeru, a ja s vodom na Košutu.

Prije pokolja u Dramiševu i Zaboranima Komanda 2. čete u Glavatičevu, po naređenju Štaba Bataljona, razoružava ostatak 2. čete Miljevskog bataljona, iz kojeg su već ranije, na ličnu molbu pojedinaca i grupa, oženjeni i stariji borci, a neki od njih i bolesni, pušteni da odu kub čama.

Četa Miljevskog bataljona bila je smještena u Mektebu (muslimanska vjerska škola za najmlađe od šest do osam godina), u neposrednoj blizini Osnovne škole u kojoj je bila naša 2. četa. Plan razoružanja povjeren je Mustafi Temimu Turki, zamjeniku komesara čete. Temim je na obali Neretve, 2. juna u sumrak, održao sastanak sa grupom boraca (svi su bili sa strane) i iznio im predstojeći zadatak čija će realizacija otpočeti tačno u ponoć. Nekoliko drugova, koji su određeni za učešće u razoružanju, bilo je odsutno, ali su o tome naknadno obaviješteni.

Nešto prije ponoći grupa je na čelu sa Turkom opkolila Mekteb. U prostorije su ušle dvije grupe, jedna koja je pokupila puške sa municijom iz soški u hodniku i iznijela ih napolje, a druga je sa Temimom ušla u spavaonicu s ručnim baterijama i probudila dobrovoljačku četvu. Turko im je saopštio da su razoružani, da ostanu mirni, da već sutra mogu ići svojim kućama, a za sada da ostanu gdje su.

Sa borcima Miljevske čete izjutra je održan sastanak, na kojemu im je detaljno obrazložen uzrok razoružavanja, navodeći im loše primjere pročetničkog ponašanja i da želimo biti sigurni. Bilo je protesta da griješimo

što ih razoružavamo. Uz garancije njihovog komandanta nekolicini je vraćeno oružje i oni su ostali u četi.

Nakon ručka većoj grupi, njih oko 30. dato je za put poveliko parče hljeba i mesa, te su se uputili za Miljevinu.

Narednih dana otpočeli su pojedini mještani bježati iz čete i postavljati zasjede našim borcima u obližnjim šumama. Upućena je patrola u kojoj su bili Nazif Čišić i mještani. Kad je patrola odmakla od Glavatičeva i našla se duboko u šumi, mještani su ubili Nazifa i odbjegli u četnike. Organizatori dezerterstva i zasjeda u Župi bili su mještani Simo Glogovac i Stanko Karišik.

U Glavatičevo su došli komesar Bataljona Vasko Gnjatić i zamjenik komandanta Ilija Kukić da pomognu Komandi čete u organizaciji povlačenja i evakuaciji hrane.

Komandu čete sačinjavali su:

MILOŠ RACO, komandir,
MUJO PASIĆ, komesar,
.... zamjenik komandira, i
MUSTAFA TEMIM TURKO, zamjenik komesara.

Vasko je naredio komandiru čete Milošu Raci da odmah oduzme jedini četni puškomitraljez od mještana Danila Đogića i preda ga jednom od Mostaraca. Dok je Miloš smišljao kako da izvrši naređenje. Đogić je pobjegao s puškomitraljezom.

Muslimani, mještani, kojih je bilo desetak, napustili su četu i otišli svojim kućama.

Otpočela je evakuacija intendanture, pod rukovodstvom Hasana Bubića, iz Glavatičeva na Jezero i Borke, koji su smatrani bastionom za budući život Bataljona. Na povratku komore u Glavatičevo. sa Boraka. kod Košute, četnici su pripucali iz zasjede, ubili Slavka Belšu. radnika iz Konjica, i teško ranili Nedžada Haćama, studenta iz Mostara, koji je ubrzo umro.

U četi je nastala pometnja i opšte nepovjerenje prema mještanima. Vasko Gnjatić i Mustafa Temim prikupljaju jedan vod i kreću u pravcu Košute da vide o čemu se radi i da obezbijede izvlačenje ostatka čete. Na Košuti ih niko nije dočekao, a četnička grupa se nakon izvršenog napada na komoru vjerovatno -povukla prema Cičevu. Ostavljeno je manje obezbjeđenje na Košuti, a Gnjatić i Temim s ostatkom voda. pored Jezera, krenuli su na Borke.

Miloš Raco, službenik iz Mostara, sav utučen zbog dezerterstva puškomitraljesca i straha od odgovornosti, rekao je Iliji Kukicu da će povući desetinu sa Orlova kuka, i zatim je nestao. Ostao je među četnicima U Bijeloj, a oni su ga strijeljali dva mjeseca kasnije, kad su otkrili da saraduje s našim ilegalcima na Borcima.

U Glavatičevo je stigao kurir, upućen od Gnjatića. sa porukom da se četa povuče lijevom obalom Neretve, putem ispod Košute na Jezero i da je put obezbijeden. Desetina, koja se nalazila na Orlovom kuku, sastavljena većinom od mještana, sa nekoliko Miljevcana napustila je položaj i krenula ka Ribarima desnom obalom Neretve. Prikupljeni su svi borci u Glavatičevu i pod rukovodstvom Mustafe Pašića Muje. komesara čete. i Ilije Kukića, zamjenika komandanta Bataljona. krenuli su prema Košuti. Isturena je prethodnica, koja je na prilazu Košuti dočekana puščanom vatrom našeg obezbjedenja. koje su ostavili Gnjatić i Temim. Nastaje panika u koloni, koja se raštrkala po šumi. Ostala je grupa: Mustafa Pašić Muja, Ilija Kukić. Eugen Lesel zvani Johan Spanac. Fazlija Alikalfić, Mirko Oneščuk. Hasan Juklo. Tilda Lerer i Leon Levi. Odlučeno je da se prede Neretva i niz desnu obalu ide prema Spiljanima. a zatim kod Đajića ponovo preko Neretve na Borke. Nakon prelaska Neretve grupa je naišla na četnike koji su pripucali. Zauzevši povoljne zaklone. Pašić je stalno izvirivao da osmotri četnike, i kad se u jednom momentu izdigao iznad zaklona, smrtno pogođen, povikao je: »Ubiše me. Fazlija!« Pašićevu smrt Fazlija je saopštio Johanu Spancu. koji prosto nije mogao vjerovati te je pošao do Pašića. Brzo se prebacio, i kad je stigao do njega, nadvio se nad njim da se uvjeri je li mrtav, a time je i sâm postao dobra meta. Ispaljen je metak i Johan je bez riječi, smrtno pogođen, pao preko Pašića.

Ilija Kukić i Tilda Lerer vratili su se preko gaza na Neretvi na Borke. Fazlija, Juklo, Levi i Oneščuk išli su niz Neretvu i na povoljnom mjestu Fazlija i Mirko su preplivali Neretvu i stigli na Jezero. Juklo i Levi nisu znali plivati, ali su pronašli gaz i stigli kasnije na Borke.

Nakon raštrkavanja kolone pod Košutom borci su se pribrali, okupili i u grupama, neki od njih i pojedinačno, pred mrak ili u toku noći stigli na Borke, gdje se već prikupila glavnina Bataljona, u čijem sastavu je bila i Udarna četa i dva voda Zijemaljske čete.

Stab Bataljona je još sa Jezera poslao Nikolu Draganića na Borke da održi sastanak s mještanima kako bi se spriječilo ubijanje naših boraca. Na Borcima je sazvana konferencija, kojoj se odazvalo oko 50 ljudi, među njima dosta odbjeglih boraca. Nikola je iskupljenim seljacima ob-

jasnio situaciju, istakao ulogu Mostaraca i boraca iz drugih krajeva u zaštiti njihovih porodica i imanja od početka ustanka. Zahtijevao je da se propuste svi borci koji budu napuštali njihovo selo. Sastanak je urodio plodom i na Borcima nije ubijen ni jedan partizan prilikom iskupljanja Bataljona i odlaska za Crno polje na Prenju. Traženo je oružje, a pojedincima su uzimali puške.

Po dolasku Džemala Bijedića na Blace, gdje je upućen da povuče četvu. održan je sastanak njene Komande u sastavu:

SPIRO TICA. komandir.

AZIZ KOLUDER, komesar.

MILAN VUKALOVIC. zamjenik komandira, i

LEO BRUK. zamjenik komesara.

Džemal je govorio o situaciji u Bataljonu. o puču u Zaboranskoj četi i pogibiji drugova i drugarica, o razoružavanju Miljevskog bataljona i dezerterstvu mještana iz četa u Zijemljima i Glavatičevu. te da mu je povjeren zadatak da povuče njihovu četvu na Borke.

A 14. juna otpočela je četnička zavjera i u vodovima na Zvekuši i Spiljanima.

U vodu na Spiljanima mještani su. na položaju prema Konjicu, zbog otpora ubili drugove koji nisu htjeli predati oružje, i to:

SALKU GIJU. trgovca iz Ljubuškog.

HASANA HAJDU. radnika iz Mostara, i

ELEFIFA SARANA ELFU. radnika iz Mostara.

Razoružani su se borci kod Đajića prebacili preko Neretve, a Halid Mesihović je stigao u Komandu čete na Blacama i ispričao o tragediji u Spiljanima. Ostali dio Voda sa Pantom Sarićem stigao je na Borke bez gubitaka i priključio se Bataljonu.

Na Zvekuši su mještani iz voda. pomognuti četnicima sa Bradine, predvođeni Radojem Mijatovićem iz Gornjeg polja kod Konjica, otpočeli razoružavati naše borce. Razoružali su 9 boraca i zatvorili u podrumi. Nakon razoružanja drugova na Zvekuši četnici su napali Blace, gdje se nalazila Komanda sa jednim vodom, u čijem sastavu su pretežno bili Mostarci i Sarajlije. Oni su prihvatili borbu i pored Cuhovića povukli se na Bjelašnicu, a zatim na Igman u nadi da će se skloniti u Igmanski bataljon. Bijedić. Bruk i Koluder sa 15 boraca tražili su Igmance. ali Bataljon se već bio osuo i oni su se priključili grupi boraca koju je predvo- i dio Rade Hamović, komandant Kalinovačkog odreda. Bijedić i ranjeni

Buč su otišli u Sarajevo. Buć je postao član MK KPJ u Sarajevu, gdje je uhapšen i mučen dva dana, ali ni riječi nije htio progovoriti agentima, zbog čega je bačen kroz prozor policijske zgrade i tako je poginuo. Za svoj neustrašivi ilegalni rad u Mostaru i Sarajevu proglašen je narodnim herojem.

Grupa četnika sa Mijatovićem vratila se u stražaru na Zvekuši. Mijatović je pošao u podrum da obiđe razoružane borce i odmah s vrata opalio metak kojim je ubio Ibrahima Pezu. baštovana iz Mostara, i ranio Aliju Vučijakovića, nakon čega je podrum opet zatvorio.

Četnici su proslavljali pobjedu i dobro se uz jelo ponapili. Delić je zamolio stražara da ih pusti iz podruma u stražaru da se ogriju, što je ovaj i učinio. U stražaru su ušli Alija Delić, Atijas Cevi i Bećir Trbonja. dok je Husein Orman Husa sa pet drugova pobjegao. Oni su se pojedinačno probijali, jedni na Igman, a drugi na Tisovicu u sastav Bataljona.

Kad su pijani četnici pospali, Alija Delić, Atijas Cevi i Bećir Trbonja su se izvukli iz stražare i krenuli prema Blacama, gdje su od čobana saznali da su Komanda čete i vod sa Bijedićem otišli na Igman. Trojka je krenula na Igman i lutala po planini, pa pošto nisu nikoga našli, vratili su se na Zvekušu. Cijelo vrijeme su gladovali hraneći se samo šumskim bobicama. Sa Zvekuše Trbonja kreće prema Konjicu, ali ga je na putu. 23. juna. razoružala žandarska patrola i sprovela u Konjic, gdje je smješten u zatvor. Atijas Cevi probio se u Bataljon na Bunare.

Delić je kod Spiljana preplivao Neretvu i preko Boraka i Boračke drage stigao na Tisovicu, gdje nalazi razbacane svježe kosti, s kojih je oglodao ostatke mesa. U kolibi je prenoćio, a zatim se po tragu ovčijih i kozijih brabonjaka spušta u Idbar i kod Džafe Nuhića dobro ruča, da bi se odmah zatim uputio u Bataljon na Bunare. Delić je nakon 15 dana stigao u Bataljon pozdravljen od svih boraca.

Nakon bjekstva naših drugova iz stražare na Zvekuši četnici su, su-tradan. pustili Aliju Vučijakovića. koji je došao u Vrdolje, a žandari su ga, potom, smjestili u konjičku bolnicu. Nakon kraćeg liječenja Alija je predat Italijanima koji ga interniraju na Mamulu. Poslije kapitulacije Italije ponovo je stupio u partizane.

. Vijesti o pokolju u Dramiševu i našem povlačenju stizale su preko boraca u 1. četu u Bijeloj, gdje su bili:

ANTE SARIC. zvani Rade Spanac. komandir,
RISTO KALEM, komesar.
VLATKO LAZAREVIC, zamjenik komandira, i
STJEPAN SULENTIC SULE. zamjenik komesara.

Komanda čete držala se zaključaka savjetovanja i vjerovala, kao i Stab Bataljona, da na Jezeru, u Borcima i Bijeloj ne postoji četnička organizacija i da su mještani sigurni pripadnici NOP-a, u što smo se svi; grdno prevarili.

Komanda čete nalazila se u školi u Bijeloj, u kojoj su živjeli i spavali svi orii koji su bili iz drugih mjesta, preostalih desetak boraca Fočanske čete Miljevske bataljona i mještani koji su bili u smjenama patrola. Ostali mještani iz čete, koji nisu bili na položajima, spavali su kod svojih kuća.

Od puča u Zaboranima promijenio se odnos među borcima, otpočelo je grupisanje i odvajanje Fočaka i mještana iz Bijele i sa Boraka od boraca sa strane. Počela je i krađa municije. Refiku Sećiboviću, noću, dok je spavao, ukradena je puška. Pojavila se netrpeljivost i osornost među borcima, o čemu je diskutovano na partijskom sastanku nekoliko dana prije puča. Muhamed Taslaman Beg predlagao je da se Fočaci i mještani, izazivači nereda, razoružaju i upute kućama, što je odbijeno. Beg je zatim rekao da bi zbog bezbjednosti sastanka trebalo postaviti stražu. Iznesen je niz primjera nedrugarskih postupaka Fočaka i mještana prema ostalim borcima. Stevo Andrić, zamjenik komandira čete, ublažavao je sporove među borcima i govorio da sve to uveličavaju pojedini komunisti. Na kraju je Sulentić zaključio da se mora sačuvati jedinstvo čete, da ima preuveličavanja događaja i sporova, da treba politički djelovati i prevazići nastalo stanje te da će se situacija smiriti. Poslije tog sastanka partijske ćelije, preko Steve Andrića, četnici su znali na čemu su i nastavili su pripreme za organizaciju puča. Andrić je smijenjen sa dužnosti zamjenika komandira i upućen na rad u Opštinski narodnooslobodilački odbor na Borcima, a na njegovo mjesto postavljen je Vlatko Lazarević. Ne samo Andrić već i ostali članovi Partije i SKOJ-a, mještani, prepričavali su zaključke sastanka partijske ćelije svojim ukućanima i tako otkrili dogovorene mjere u četi. Četnici su znali sve o nama, mi ništa o njima.

Nikome od naših nije ni padalo na um da se tih dana održavaju ilegalni sastanci manjih i većih grupa mještana, boraca 1. čete iz Bijele i sa Boraka, sazvanih od četničkih kolovođa. Na tim sastancima izredali su se i svi članovi Partije i SKOJ-a, mještani iz Bijele i pojedinci sa Boraka. Na jednom većem skupu mještana boraca, njih oko 20, par dana uoči puča bili su prisutni: Milan Mićević, Risto Kalem i Stevan Andrić, svi članovi KPJ. Organizator skupa bio je Stevan Andrić koji je otvoreno govorio da treba razoružati sve strance, Turke i Hrvate u četi. Milan Mićević mu se suprotstavio govoreći da Mostarce i ostale strance, ako do toga do-

de, treba pustiti da odu naoružani s njihovog terena, jer smo im u najtežim danima spasili kuće i porodice. Skup je bio vrlo bučan, radilo se o našim glavama, a niko od članova KPJ nije našao za vrijedno da izvjesti Komandu ili sekretara partijske ćelije. Oni prosto nisu vjerovali da bi se u Bijeloj mogla dogoditi repriza Dramiševa. Četnici su u manjini i neće smjeti ni pokušati puč u njihovoj četi. mislili su. Četnici su tih dana otvoreno prijetili pojedinim borcima mještanima. članovima Partije, da ukoliko ne budu s njima, popaliće im kuće i pobiti ćeljad. Poseban pritisak vršen je na Milana Mićevića kao uglednog i izuzetno hrabrog borca. Stevan Andrić je dan uoči puča tražio od Riste Kalema, komesara čete, da iznese mitraljez iz škole, s kojim je bio zadužen Baldo Pasarić, rodnom u okolini Dubrovnika. Sve to našem rukovodstvu i borcima sa strane u četi nije bilo poznato. Zbog svoje slabe ideološke izgrađenosti borci mještani nisu shvatili što se dešava u tom periodu revolucije. Nešto od toga saznao sam od Milana Mićevića kad je stupio u Mostarski bataljon poslije V ofanzive. Milan je sa suzama u očima popratio svoju priču, iz koje je izvirala iskrenost, što je bio povod da ga predložim Vrhovnom štabu za zamjenika komandanta našeg Bataljona.

Uoči puča uhapšen je Neđo Despotović, bez zanimanja, iz Konjica, koji je na saslušanju u Štabu Bataljona priznao mnogo toga o četničkoj organizaciji i svom ličnom šovinističkom radu, zbog čega je strijeljan. Saznanja dobivena od četnika Despotovića primljena su odviše kasno i zbog toga su izostale neophodne protivmjere. Četnički puč je već bio u toku.

Dan uoči puča, kasno poslije podne, većina mještana, pod raznim izgovorima, napustila je školu i otišla svojim kućama, da bi učestvovali na organizovanom sijelu. Pred večer vod Fočaka pokupio je sve svoje stvari i otišao u Gornju Bijelu na sijelo. Na sve te postupke Komanda čete nije preduzela nikakve protivmjere, osim što su borci upozoreni da budu budni i što je pred školom postavljena udvostručena straža. Rade Spanac je nakon večere, po običaju, otišao u četni ekonomat na spavanje, a ostali članovi Komande ostali su u školi.

U noći 14/15. juna četnici su nakon završenog sijela sproveli pripremljenu organizaciju i poslije ponoći otpočeli sprovođenje plan puča.

Prvo su na položajima razoružali naše borce i pobili ih bez pucnjave, noževima, da ne bi digli uzbunu u školi. Desetak drugova, zahvaljujući raštrkanosti po šumi, uspjeli su izbjeći četničko hvatanje. Na položajima su ubijeni:

HIVZIJA BRKIĆ BAUK. student iz Mostara,
SULJO CILIĆ, dak iz sela Djevor kod Jablanice, prvi sekretar
partijske ćelije prilikom formiranja čete u Bije-
loj,
REMZIJA ĆISIĆ, radnik iz Mostara,
IBRO DIZDAREVIĆ, radnik iz Mostara,
AHMET GRČIĆ, dak iz Konjica,
MEHO HINDIĆ, seljak iz Jablanice,
MUJO HUBANA, seljak iz Humilišana kod Mostara.
MEHMED SAPUH, radnik iz Mostara, i
MUHAMED TASLAMAN BEG. radnik iz Mostara.

Brkić i Taslaman razoružani su i ubijeni na prilazima školi, kad su već uspjeli da pobjegnu sa položaja prilikom razoružavanja drugova i krenuli u školu da izvijeste Komandu čete o događajima na položaju.

Safet Alagić, član Sreskog narodnooslobodilačkog odbora za Konjicu, nalazio se u šumskoj kući u Bijeloj, odakle je preko organizacije u Konjicu nabavljao razne potrepštine za Bataljon i Komitet. Pozvao ga je Jovo Nenadić da ima hitnu poštu od Rade Spanca za njega. Safet je otvorio vrata, dočekali su ga Krsto i Ratko Janjić sa dvojicom Fočaka uperenim puškama i vezali. Kad je tražio da se obuče, pustili su ga u sobu, a on je vezan skočio kroz prozor i preko planina stigao u Idbar, odakle se preko Džafe Nuhića povezao sa Bataljonom.

Nakon sijela Mubera Arpadžić i Emina Haćam otišle su na spavanje u ambulantu. Izjutra, oko tri sata, u ambulantu je dotrčao Avdo Husrefović Sipak i povikao: »Četnički napad, dižite se!« Bera i Mina brzo su izletjele iz ambulante i skupa sa Avdom sklonile se u obližnju šumu. Prišla im je grupica četnika mještana i dozivala Beru i Minu da dođu kod njih i da im neće ništa učiniti. Njih troje izašli su iz šume i prišli grupi četnika koja je već imala kokarde na šubarama. Avdo je bio bez puške, a Emini i Muberi četnici su oduzeli pištolje i zatvorili ih u jednu štalu, gdje su ih tukli. Uskoro je dovedena i Slavojka Draganić kojoj su, nakon izvjesnog vremena, četnici rekli da ide kući, što je ona kategorički odbila, jer je htjela da dijeli sudbinu zatvorenika. Kasnije su Bera i Mina nagovorile Slavojku da ode, jer nema nikakve koristi da i nju ubiju, i ona ih je poslušala. Kad su četnici Slavojki ponovo ponudili da ide kući, ona je to i učinila. Stigla je na Borke, gdje je Nikolu Draganića i ostale naše drugove izvijestila o događajima u Bijeloj, kamo su odmah upućeni Zora Dragić, Drago Simić, Risto Sarić i Svetislav Nešić da spasavaju što se spasiti može. Kasno poslije podne došli su pred štalu, u kojoj su bili za-

tvoreni Avdo, Emina i Mubera, gdje zatiču veću grupu četnika mještana i nekoliko Fočaka, koji su na šubarama imali kokarde. Otpočela je svađa između Zore, Drage, Riste i Svetislava, na jednoj, i četnika, na drugoj strani. Zahtijevali su da se zatvorenici puste rekavši da samo preko njih mrtvih mogu zatvorene pobiti. U toku svađe primijećene su kolone domobrana na Previđu, te je otpočelo dovikivanje i psovanje između domobrana i četnika, a zatim su domobrani osuli paljbu i četnici su se razbježali. Zora je izvela zatvorenike i oni su zajedno otišli na Borke.

Alija Jašarević i Refik Sećibović uspjeli su pobjeći sa položaja i probiti se na Borke. Ibro Breko i Ibro Trčalo, izbjegavši zarobljavanje, probijali su se u Mostar. Uhvaćeni u Bijelom polju od ustaške milicije, sprovedeni su u Mostar i predani Italijanima, koji su ih internirali u logor na Mamuli. Rade Vukosav bio je u toku noći razoružan i zatvoren, ali je izjutra pušten te je cio dan posmatrao borbu oko škole. Rade Spanac, čuvši galamu po selu, istrčao je iz ekonomata, gdje je spavao, i zahvaljujući mraku, izvukao se na Borke.

Drugi dio plana predviđao je likvidaciju boraca u školi. Opkolivši je prije svitanja, 15. juna, četnici su, oko 3 sata izjutra, osuli ostru paljbu na prozore škole i bacali bombe. U školi je među borcima na spratu i u prizemlju zakratko nastala pometnja i zbunjenost. Baldo Pasarić je komandovao da se na prozore postave ležaji od dasaka na kojima su borci spavali i da se tako spriječi ubacivanje bombi. Odmah zatim otvorena je vatra iz pušaka i jedinog mitraljeza na napadače.

Kad su četnici zapucali, iz škole su izletjeli Ismet Dilberović i Asim Džumhur Hadžija i pod zaštitom mraka uspjeli prebaciti se do šume te odvojeno doći u Bataljon. Probio se i Jusuf Mehmedbašić. Orhan Mujić, zatekavši se van škole, pritajio se u žbunju i cio dan posmatrao šta se događa oko škole, a u toku noći izvukao se na Crno polje. Pričao je drugovima da su četnici Taslamana okrenuli na stomak i u usta mu tisluli krompir da izgleda kao »božično prase«.

Da bi se uspostavila veza između boraca na spratu i onih u prizemlju, Sulentić je naredio da se pod na spratu probije, što je i učinjeno, a predstavljalo je to veliku radost za borce, jer je time obezbijeden dogovor između grupa na spratu i u prizemlju. Naređena je štednja municije. U međuvremenu Enes Orman se penje u potkrovlje, pomjera crijep, da osmatra četnike u okolini, pa kad je spazio Stevu Andrića, precizno je nanišanio, opalio i ubio ga. Orman izvještava drugove da je ubio Stevu, što je unijelo optimizam među borce, koji su uspjeli raniti nekoliko četnika

sakrivenih u šikari oko škole, a. među njima, za vrijeme proboja, i Dragu Vulića.

Dan je sporo prolazio uz rijetku pucnjavu i četničke pozive na predaju i psovke. Ni naši borci u psovanju nisu ostajali dužni, a najčešće su pjevali partizanske i ostale borbene pjesme. Sulentić je bio duša otpora, čovjek koji je podizao moral branilaca bodreći ih da istraju do mraka, kad će krenuti u proboj, kako su se već bili dogovorili.

Kasno poslije podne Orman je s krova javio da su se na Turiji iznad Bijele pojavile kolone vojnika iz Konjica i da izlaze na okolna brda. Vojnici su pripadali domobranskoj satniji, upućenoj od Komande garnizona u Konjicu da izvide šta se u Bijeloj dešava. Dolaskom domobrana na brda iznad Bijele otpočela je pucnjava, što je našima u školi bilo neobjašnjivo.

Pred večer, dok su četnici bili na večeri, ostale su njihove grupice da kontrolišu školu. U sumrak bačene su dvije ručne bombe sa izlaza na spratu i prizemlje škole, a zatim je otpočeo proboj jurišem iz zgrade Četničko obezbjeđenje, kojemu su se pridružili i četnici koji su bili na večeri, otvorilo je pušcanu vatru na naše drugove. Tom prilikom ubili su:

ŠEFKU DUGALIĆA. radnika iz Mostara.
MILANA IVETIĆA LONGU, radnika iz Mostara.
. . . MONTILJA, ... iz Sarajeva,
STJEPANA SULENTIĆA. pravnik iz Mostara.
AVDU VAJZOVICA. radnika iz Konjica, i
MEHMEDA ZALIHICA. radnika iz Mostara.

Sulentić je, pogođen u prsa nakon izlaska iz škole, pao i na izdisaju doviknuo borcima: »Ubiše me. drugovi, idite naprijed!«

Nakon proboja naši su se podijelili u dvije grupe. Jednu je predvodio Vlatko Lazarević i u njenom sastavu bili su:

SELIM BUBALO.
AZIZ FAZLINOVIĆ.
DZEMAL FEJIC,
IBRO FRKO.
SMAJIL JUGO.
HALIL KAPETANOVIĆ.
HASAN ORUČEVIĆ i
AHMET SEHOVIĆ.

Grupa je prekō Ljubine dan kasnije stigla na Tisovicu. gdje se srela sa Radom Spancem i ostalim borcima Bataljona. Radosti nije bilo kraja, jer su naši smatrali da su pobijeni.

Druga grupa na čelu sa Enesom Ormanom probijala se prema Neretvi. Sačinjavali su je:

MUSTAFA BOBIC,
MUSTAFA GRABOVAC,
SULEJMAN LEHO.
OMER LIVNJAK,
STJEPAN PAVLOVIC,
BRANKO PREMUŽIĆ, teško ranjen, i
MEHMED TASO.

Na prilazima Konjicu Mustafa Grabovac se odvojio ne bi li uhvatio vezu s organizacijom, ušao u grad i uskoro bio uhapšen. Ostale iz grupe pohvatali su domobrani na prilazima gradu ili u samom gradu i uskoro su se svi našli u policijskom zatvoru. Njima su pridruženi uhvaćeni Muhamed Bostandžić, Džemal Delić i Mustafa Selimhodžić Babić. borci 2. čete iz Glavatičeva, koji su se spustili niz Neretvu pred Konjic bježeći od četničkog noža.

Uspostavljena je veza s organizacijom u Konjicu. U zatvoru je od ranije bila Hiba Alagić, supruga Safeta. i grupa omladinaca ilegalaca. pohapšenih za vrijeme provale u konjičkoj organizaciji.

Baldo Pasarić, Salom Finci i Jovo Vidojević krenuli su prema Ravnom kuku. Pasarić se odvaja i na ušću rječice Bijele hvataju ga domobrani i sprovode u zatvor u Konjic.

Iz zatvora u Konjicu odvedeni su u Sarajevo Baldo Pasarić i Bećir Trbonja, kao dezerteri iz domobrana. Oni su kasnije opet došli u partizane. Sulejman Leho i Branko Premužić odvedeni su u logor Jasenovac, gdje je Leho, radnik iz Blagaja kod Mostara, ubijen, a Premužić je preživio logor.

Vidojevića i Fincija nešto kasnije hvataju četnici. Vidojević je pušten na intervenciju rodbine, a zatim je došao na Tisovicu. u sastav Bataljona.

I Saloma Fincija. radnika iz Sarajeva, i Rafu Danona zvanog Admiral Togo, uhvatili su četnici. Njih dvojicu sproveo je Dušan Zerajić iz sela Luke u Nevesinje, gdje su ubijeni.

Prilikom proboja u školi u Bijeloj ostao je Salko Ramić. mještanim, koga su četnici pustili kući. Risto Kalem se sakrio u potkrovlju škole, gdje ga je kasnije pronašao Drago Simić i odveo na Borke.

U četničkom puču poginula su ili mučki ubijena 64 borca, tj. 61 drug i 3 drugarice, od kojih: 36 iz Mostara, po 6 iz Ljubuškog i Nikšića. po 4 iz Jablanice i Konjica, po 2 iz Čapljine, Sarajeva i Srbije i po 1 iz Prozora i Zagreba. Njihova pripadnost po četama bila je sljedeća: 1. četi u Bijeloj 17, 2. četi u Glavatičevu 5, 3. četi na Blacama 4. 4. četi u Zaboranima 24, 5. četi na Zijemljima 6 i Udarnoj četi 8 boraca. Od formiranja Boračko-jezerskog odreda do četničkog puča poginulo je u borbama sa neprijateljem 37 boraca. Ukupno je, dakle, poginuo 101 borac našeg Bataljona.

U četničkom puču u Bataljonu i na terenu nije ubijen niti je poginuo bilo ko od mještana, kako Srba tako i Muslimana.³¹

Za proteklih osam mjeseci Boračko-jezerski odred i Konjički bataljon vodili su borbe protiv ustaša, ustaške milicije, žandara, domobrana i četnika. Nijedna borba nije vođena protiv okupatorskih jedinica.

TaiufiüA Hb r&u/Ljii, iS/Se i/cHi'tA *

PRIKUPLJANJE BATALJONA NA PRENJU

Na Crnom polju planine Prenj već nekoliko dana boravi desetina Hamdije Brkića sa zadatkom da u kolibama obezbijedi smještaj bolnice, pronađe izvore vode i izvrši prihvat stoke i hrane. Nijaz Sarić je organizovao upućivanje stada ovaca i koza sa mljekare u selu Cesim i onih koje su se nalazile na prostoru Borci — Glavatičevo. Bilo je oko 300 ovaca i koza sa nešto goveda. Brašno i krompir su prebačeni sa nekoliko konja uoči dolaska Bataljona.

Evakuacija bolnice sa ranjenicima i bolesnicima izvršena je na čelu sa drom Isidorom Papom. Teškim ranjenicima, koji nisu mogli hodati, dati su konji. Jedino je, teško ranjen u ruku, Ibro Šator nošen na nosilima. Po dolasku na Crno polje bolnica je smještena u kolibe.

Iskupljanje Bataljona na Borcima izvršeno je 15. juna. Na okupu su se našle Udarna četa i 5. zijemaljska četa sa preživjelim borcima 1, 2, 3. i 4. čete, koji su izbjegli četnički pokolj, te ljudstvo koje je radilo oko Štaba i u komandama mjesta Borci i Glavatičevo. Odmah je upućena jedna desetina Udarne čete sa Fazlijom Alikalfićem na »usta« Boračke drage da obezbijedi povlačenje ka Crnom polju.

U bolnici na Borcima ostavljeni su teški ranjenici i bolesnici:

STEVO KRTOLICA iz Nikšića,

a iz Miljevskog bataljona:

MILAN MATOVIC,
ACIM STANKOVIĆ,
OBREN VUKADIN i
VASILIJE ZELOVIC.

Do njihovog ozdravljenja brigu o njima vodila je Angela Lambić nakon povratka sa Crnog polja.

Noću 15/16. juna Bataljon je krenuo kroz Boračku dragu. Prije polaska vršena je raspodjela oružja. Panto Sarić je nehotice opalio iz puške. Metak je pogodio Peru Bilića, radnika iz Jablanice, predratnog člana KPJ, i na mjestu ga usmratio. Za vrijeme pokreta kroz dragu neprekidno je padala kiša. U svanuće, po dolasku na Crno polje, borci su se sklonili u šumu. Odmah je sa Safetom Džinovićem upućen vod na, Tisovicu da obezbijedi dolazak Bataljona.

Stab se povukao na sastanak, razmotrio situaciju u Bataljonu, koja je bila vrlo teška i mučna, i donio odluku da se borci, nesposobni za borbu i nekompromitovani u ilegalnom radu, a koji su izašli posljednjih tridesetak dana, vrata u Mostar. Donesenu odluku iskupljenim borcima saopštio je Nenad Vasić s obrazloženjem da je situacija nakon italijansko-četničke ofanzive i četničkog puča u Bataljonu vojnički vrlo teška, da ćemo možda morati manevrisati i voditi teške borbe i pod uslovom gladi. Pošto nema dovoljno oružja, Bataljon se mora rasteretiti i vratiti za borbu nesposobne i nekompromitovane u grad.

Nakon Vasićevog govora Duranović je u razgovoru s borcima sačinio spisak onih koji će se vratiti u Mostar. Nakon ručka prikupljena je grupa od 24 druga:

ABRAM ALTARAC.
JAKOB ALTARAC.
JOSIP ALTARAC,
ALIJA ARAP,
ZVONKO BELTRAM,
PREDRAG BEM,
STEFAN BEM,
ZAJKO CUSTOVIC,
IBRAHIM M. ČIŠIĆ.
ESAD ELEZOVIC,

HASAN GRČIĆ,
NUSRET HADŽIĆ,
AHMET HADŽIOMEROVIĆ,
ALIJA HUSKOVIC.
AVDO HUSREFOVIĆ.
ALIJA JAŠAREVIĆ,
FAHRUDIN KAJTAZ,
SALKO MILAVIĆ,
OMER R. MRGAN.
MUSTAFA RAJKOVIĆ.
SEFIK REPAK,
NUSRET RIZIKALO,
BOŽO SKOCAJIC i
MUHAMED VELAGIĆ.

Pojedinci iz grupe su protestovali što se vraćaju, ali ih je Vasić upozorio da su vojnici i da moraju izvršiti naređenje. Za vođice grupe određeni su Dušan Suša iz Zijemalja, izuzetno čestit i hrabar borac, da vodi grupu do Potporima, a zatim da vođenje preuzme Hasan Juklo iz Podveležja i grupu dovede u selo Dobrč, nakon čega će se borci spustiti u Mostar. Za put su dobili po parče sira, a zatim formirali kolonu i krenuli u Mostar.

Cijelu noć su marševali i pred zoru stigli u Potporim, nakon čega ih je napustio Suša i, po dogovoru, otišao kući u Zijemlje. Grupu je preuzeo Juklo i saopštio: »Nemoguće je proći kroz Bijelo polje, otkrila; bi nas ustaška milicija ili četnici. Grupu ću voditi padinama Veleži, kroz šumu iznad Potoka i Priseke, do Dobrča.« Nastalo je kolebanje premorenih i izglednijih boraca, koji su vjerovali da će se kroz šumu provući do Neretve, a zatim njenim koritom ući u Mostar. Sa Juklom za Dobrč krenuli su i stigli u Mostar:

PERO PREDRAG BEM,
STJEPAN BEM,
SALKO MILAVIĆ i
OMER R. MRGAN.

Juklo je kasnije u Mostaru uhapšen i pristao da ide u domobrane da bi izbjegao internaciju u logor.

Svi ostali formirali su kolonu i krenuli prema Neretvi.

Kotarska oblast Mostar 18. juna 1942. izvještava Veliku župu Hum u Mostaru: »Oružnička postaja Rujište sprovela je u pritvor ove oblasti

petnaest uhićenih partizana . . . (Poimenično se navode imena uhvaćenih.) Dana 17. lipnja 1942. ophodnja ove postaje sa seoskom milicijom uhvatila je sve gore navedene u ovdašnjim šumama koji su se spuštali sa Rujišta u Bijelo polje .. „³⁵

Do mraka pohvatana su još dva druga i sprovedena u policiju u Mostar. Svi pohvatani bili su vezani žicom i tučeni kundacima pušaka. Dan kasnije, 18. juna, Italijani su preuzeli grupu i kamionom je prevezli iz zatvora u Sjeverni logor.

Izbjegli su hvatanje i ušli u Mostar:

ZAJKO CUSTOVIĆ,
NUSRET HADZIĆ i
AHMET HADŽIOMEROVIĆ.

Envera Cučka, radnika iz Mostara, ustaše su pretukle i ubile.

S grupom za Mostar bio je otišao i Aziz Fazlinović, ali se nakon nekoliko sati vratio jer nije htio da napusti Bataljon. Nenad mu je pridružio Esada Grebu i Halida Sadikovića, te naredio da sva trojica idu u Mostar. Izbjegli su hapšenje i sretno se spustili u grad.

Sa Crnog polja vraćena su četiri borca Miljevskog bataljona koji su bili u Zijemaljskoj četi:

DRAGO FILIPOVIĆ,
DUŠAN NINKOVIĆ,
VASO STANKOVIĆ i
VELJKO STANKOVIĆ.

Njima je Vasić rekao da ih upućuje komandantu njihovog bataljona Đorđu Doli Vukoviću, koji se ranije sa većom grupom starijih boraca svog bataljona vratio iz Glavatičeva u Miljevinu. Rekao im je da su u Miljevini partizani, da idu preko planine Crvanj na Zelengoru i da izbjegavaju sela.³⁶

U Mostar je vraćen i šumar Ilija Karišik sa suprugom Jelkom i kćerkom Milevom. Njegova porodica je prvih dana ustanka prišla NOP-u i nastavila rad do oslobođenja zemlje. Mileva je poginula prilikom savezničkog bombardovanja Mostara, januara 1944.

Sa Crnog polja, odlukom Štaba Batoljona, vraćeni su kućama da organizuju vezu sa poštenim ljudima i nastave rad za NOP u napuštenim selima:

NIKOLA DRAGANIĆ,
ILIJA KUKIĆ,

ANGELA LAMBIĆ.
STEVO MIĆEVIĆ,
DRAGO SIMIĆ i
PANTO SIMIĆ.

Za rukovodioca te grupe komunista određen je Nikola Draganić.

Na Zijemlje je vraćen Stevo Račić, član KPJ, sa istim zadatkom.

Poslije ručka otpočela je. uz pratnju Udarne čete, evakuacija bolnice i intendanture na Tisovicu, a zatim je krenuo ostatak Bataljona. Na Tisovici se Bataljon smjestio u kolibe koje su čobanima služile za vrijeme ispaše stoke u ljetnim danima. Smještaj je bio vrlo nepodesan i tijesan. Po dolasku na Tisovicu osnovni problem bio je da se osuši obuća i odjeća. Naložene su vatre, oko kojih su se iskupili svi borci, osim obezbjeđenja. Dugo u noć čekala se večera, kuhano je meso i škrob.

Stab Bataljona, 17. juna izjutra, odlučuje da u Mostar uputi i drugu grupu, u kojoj su bili:

RAMIZA FORIĆ,
HAJRUDIN JAKIROVIĆ HUTKA,
MARTIN RAGUZ,
SALKO SELIMOVIĆ i
HUSO TRBONJA.

Grupa je krenula preko vrleti Prenja i cijelu noć marševala, da bi se izjutra spustila u Bijelo polje. Naišli su na zasjedu ustaške milicije, koja je na njih otvorila puščanu vatru iz neposredne blizine i ranila Jakirovića, Raguža i Trbonju. Ustaše su zarobile i kundacima tukle cijelu grupu, a Ramizu čak do te mjere da su je Italijani, nakon internacije, bolesnu pustili kući. Umrla je nakon nekoliko mjeseci. Svezane žicom zarobljene su doveli pred jednu kuću, gdje ih je iskupljena svjetina pljuvala. Italijani su logorovali u blizini i, čuvši pucnjavu, došli su kamionom, preuzeli pohvatane i odvezli ih u Sjeverni logor.

Istog dana, 17. juna, poslije podne, odlukom Štaba Bataljona upućena je i treća grupa u Mostar:

ENVER ČUČAK,
ASIM HADŽIAHMETOVIĆ,
JUSUF MEHMEDBAŠIĆ,
ILDUZA MRGAN,
ORHAN MUJIĆ,
NENAD PEROTIĆ i
MUHAREM ZUHRIĆ.

Nakon marša, koji je trajao cijelu noć, preko Prenja, grupa se spustila u Bijelu kod Drežnice. U toku marša zaostao je Orhan Mujić koji je uspio da se provuče u Mostar i izbjegne zarobljavanje. Grupa, međutim, nailazi na oružničku patrolu koja ih je pohvatala i sprovela u Mostar, u policijski zatvor, gdje ostaju 7 dana, nakon čega ih preuzimaju Italijani i odvoze u Sjeverni logor.

O hvatanju povratnika iz našeg Bataljona doznali su građani. Vide-niji Muslimani i Hrvati sa roditeljima zatvorenih interveniše kod Sefke Balića, podžupana Velike župe Hum, da se pohvatani borci puste na slobodu. Balić 18. juna 1942. upućuje pismo dru Vjekoslav Vrančiću, ministru ustaške vlade, da oslobodi pohvatane borce i pri tom obrazlaže: »... Tražio sam od naših saveznika, Italijana, da oni u sporazumu s nama izdaju proglas i eventualno letke, da će se svima onima, koji se povrate iz 'šume' zagarantovati sloboda ukoliko se pokažu lojalni. Oni su se u tom pravcu skanjivali, tražeći najprvo... da se interniraju... Istakao sam da ne bi bilo logike progoniti mladiće koji su usljed zavedenosti odbjegli, kada se daje puna amnestija partizanima grkoistočnjacima, koji su zla činili i prima ih se odmah pod oružje u četnike. Jučer se u Bijelo polje vratila skupina mladića (17), koja je danas dovedena u Mostar... «¹⁷

Taj pokušaj Sefkije Balića, koji je i ranije u pojedinim prilikama spasavao neke naše zatvorenike, ostao je bez uspjeha. Italijani su bili pristali da će pustiti pohvatane borce, ali su ih sve, ipak, internirali u logore na Prevlaci i Mamuli koncem juna, da bi ih jula 1943. prevezli u Italiju, u logor Viško kod Udina.

Bježeći od četničkog noža, Ahmet Arap, Ibro Breko i Ibro Trčalo uspjeli su da se probiju iz 1. čete u Bijeloj, ali su nakon nekoliko dana, u Bijelom polju, naišli na ustaškog milicionera Stojana Mandića, koji ih je sproveo u mostarski policijski zatvor, odakle ih preuzimaju Italijani i interniraju, skupa sa ostalim pohvatanim borcima, na otok Mamulu.

Sve pohvatane drugove i drugarice maltretirali su ustaška milicija, policija i Italijani, ali nismo našli ni jednog podatka da je tada došlo i do najmanje provale u gradu. Njihovo držanje pred neprijateljem sluai im na čast i ponos.

Na suđenju koje je održano u italijanskom zatvoru svi su osuđeni na 6 do 12 godina i internirani u logor na Mamuli, a kasnije su prebačeni u Italiju.

Odvojivši se od naše 5. zijemaljske čete sa jednim vodom iz sela Kule na brdo Košutu u cilju obezbjeđenja prolaza grupe, koju su sači-

njavali Udarna četa, 5. zijemaljska i dijelovi 4. čete sa Dramiševa, ostao sam cio dan i narednu noć na tim položajima. Izjutra rano krenuli smo prema selu Borci, gdje sam očekivao da će biti i te naše jedinice, kako smo se dogovorili. Pred školom u Borcima zatekao sam komesara Bataljona Vaska Gnjatića. Uskoro sam primijetio da se neki naoružani ljudi nalaze u okolnim šumarcima, a zatim smo čuli njihov zahtjev da predamo oružje ako želimo da nam dozvole da odemo za Bataljonom na Crno polje. Odgovorio sam da oružje nećemo predati, ako ga žele, moraju ga borbom oteti ili nas pobiti. Za vrijeme našeg dovikivanja, najedanput, pojavi se grupa žena sa djecom i izmiješa se s nama. Zene su nastavile dovikivanje sa četnicima, psujući im i govoreći: »Pucajte, pa i nas pobijte. Bili su vam dobri kad su nam spasavali glave i kuće.« Nazivale su četnike izdajnicima, vjerolomnicima, kurvama i si. Pojavili su se tada Ilija Kukić i Milan Mićević sa grupom simpatizera NOP-a, koji su preuzeli zadatak da nas, na putu do Crnog polja, obezbijede od četnika iz Bijele. Mi smo nakon dobrog objeda, hljeba, sira, kajmaka i mlijeka, kasno poslije podne krenuli uz Boračku dragu. Na Crnom polju smo noćili i zorom produžili na Tisovicu, gdje smo zatekli Bataljon. Kad su nas drugovi ugledali, nastala je opšta radost, grljenje i ljubljenje. Za njih smo bili otpisani, svi su mislili da su nas četnici pobili.

Na Tisovici je među borcima zavladao žalost za izgubljenim drugovima. Svi smo, u grupicama, poimenično spominjali mučki pobijene drugove i drugarice, sjećali se njihovih vrlina i akcija, u kojima su dokazali svoju hrabrost i požrtvovanje. Oči su nam bile suzne, nerijetko je dolazilo do plača. Zalili smo i drugove i drugarice vraćene u Mostar jer nismo nalazili riječi opravdanja za Stab Bataljona zbog takve odluke. Znali smo da će doživjeti mnoga stradanja.

U nama se rađala bezgranična mržnja prema izdajničkom četničkom šljamu, koja se pridružila mržnji prema okupatoru i ustašama. Niko od nas nije bio u stanju da objasni šta se dešavalo u ljudima koji su naše drugove mučki pobili. Mi smo im sačuvali porodice i kuće od ustaških koljača i okupatorskih pohoda u krvavim danima ustanka, kad je srpska glava bila van zakona i kad su ustaše orgijale po srpskim selima ubijajući ljude, žene i djecu, paleći kuće i odgoneći stoku. Četnička kama i metak, namijenjeni radnicima, đacima i studentima Mostara, bili su »zahvalnost« za sva dobra učinjena njima i njihovim selima. U pojedince se uvukla neopravdana sumnja i prema drugovima, seljacima, koji su a nama izašli na Prenj. Mržnja prema okupatoru i domaćim izdajnicima! uvukla se u svaku poru našeg bića i, uz viziju socijalizma S bratstva